

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

České ženy z nižších vrstev na přelomu 19. a 20. století. Sebepojetí, cíle, úspěchy.

Czech women from the lower classes at the turn of the 20th century. Self-concept, goals, successes.

Anna Landsmannová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Magdalena Pokorná, CSc.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání – Dějepis se zaměřením na vzdělávání

Odevzdáním této bakalářské práce na téma „České ženy z nižších vrstev na přelomu 19. a 20. století. Sebepojetí, cíle, úspěchy.“ potvrzují, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzují, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Liberci dne 12. července 2021

.....

Podpis

Poděkování: Ráda bych poděkovala vedoucí této bakalářské práce doc. PhDr. Magdaleně Pokorné, CSc. za její trpělivost, za cenné rady a za její ochotu věnovat mi čas kdykoli, kdy jsem ji o to požádala.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce pojednává o českých ženách z nižších vrstev společnosti na přelomu 19. a 20. století se zaměřením na jejich sebepojetí, cíle a dosažené úspěchy. Jako výchozí materiály pro zkoumání těchto aspektů posloužily tři ženské časopisy, a to *Ženské listy*, *Ženský svět* a *Ženský list*, konkrétně jejich výtisky z let 1901 až 1905. Vzhledem k nedostatku dochovaných pramenů literární povahy po některých skupinách žen z nižších vrstev (např. prostitutky, žebračky, porodní báby) jsou tyto skupiny řešeny pouze okrajově. Hlavní prostor je v práci věnován ženám, které po sobě písemné prameny zanechaly, zejména dělnicím. Pro zasazení do kontextu situace českých žen na přelomu 19. a 20. století je zde také stručně nastíněn průběh ženského emancipačního hnutí od druhé poloviny 19. století do vzniku Československé republiky s důrazem na období mezi lety 1897–1907. Výsledkem porovnání tří uvedených pramenů, z nichž se každý zaměřoval na jiný aspekt ženské otázky, vzniká ucelený obraz o situaci chudých žen na přelomu dvou staletí. Pro zkoumání sebepojetí a cílů žen z nižších vrstev byl nejužitečnějším pramenem socialistický časopis *Ženský list*, z nějž bylo zjištěno, že hlavními snahami dělnických žen byla úprava bezpečnosti práce žen a dětí s ohledem na jejich zdraví (příp. těhotenství), zkrácení pracovní doby, zákaz noční práce žen, prosazení starobního a invalidního pojištění pro ženy, vdovy a sirotky, omezování klerikálního vlivu ve vzdělávání a zrovnoprávnění žen s muži v oblasti domovského, rodičovského a volebního práva.

KLÍČOVÁ SLOVA

české země, nižší vrstvy společnosti, sebepojetí, ženská emancipace, volební právo žen, přelom 19. a 20. století

ABSTRACT

This report discusses Czech lower-class women at the turn of the nineteenth century with a special focus on their self-concept, goals and accomplishments. The main sources used for the examination of these aspects were the issues of three women's magazines, namely "Ženské listy", "Ženský svět" a "Ženský list", from 1901 to 1905. The report predominantly concerns women who were producing literary sources, particularly workwomen. Due to the lack of literary sources created by certain lower-class woman groups, such as prostitutes, beggarwomen and midwives, these groups were only discussed briefly. To contextualise the situation of Czech women at the turn of the nineteenth century, the report also outlines women's emancipation movements from the second half of the nineteenth century until the establishment of Czechoslovakia, particularly focusing on the period of 1897–1907. The result of the juxtaposition of the three sources, each concentrating on a different aspect of womanhood, provides a comprehensive overview of the situation of poor women from this period. The socialist magazine "Ženský list" was the most useful source for the research of lower-class woman self-concept and goals. It helped identify that most efforts of lower-class women were directed at the adjustment of woman and child work safety with respect to their health (or pregnancy), reduction of working hours, abolishment of night work for women, support of the old-age and disability social insurance for women, widows and orphans and reduction of clerical influence on education, and gender equality in terms of parenthood, residence rights and suffrage.

KEYWORDS

Czech Lands, lower strata of society, self-conception, woman emancipation, suffrage for women, turn of the 19th century

Obsah

Úvod	7
1 Žena na přelomu 19. a 20. století.....	9
1.1 Žena v Čechách.....	10
1.2 Emancipace a „ženská otázka“	13
2 Žena z nižší vrstvy	17
2.1 Zaměstnání a možnosti obživy	17
2.2 Životní období ženy	26
3 Pomocná ruka potřebným ženám	31
3.1 Osobnosti zabývající se ženskou otázkou.....	31
3.2 Ženské filantropické spolky	34
4 Sebepojetí žen z nižších vrstev	37
4.1 Socialistické ženské hnutí	37
4.2 Dobový ženský tisk.....	40
4.3 Hlavní snahy a cíle.....	48
4.3.1 Pracovní podmínky.....	50
4.3.2 Zdraví	55
4.3.3 Děti a rodina	57
4.3.4 Vzdělávání	60
4.3.5 Volební právo	61
4.3.6 Další práva a cíle	67
4.4 Perspektivy.....	69
Závěr.....	71
Seznam pramenů a literatury	75

Úvod

Tato práce si klade za cíl postihnout hlavní problémy, se kterými se potýkaly ženy z nižších vrstev společnosti na přelomu 19. a 20. století. Prostřednictvím těchto problémů, resp. snah, které ženy vyvíjely za účelem jejich vyřešení, bude zkoumáno sebepojetí žen dané doby.

Jedná se o téma velmi široké, vzhledem k omezenému rozsahu práce tedy bylo třeba vymezit, na které skupiny žen bude výzkum zaměřen a které naopak zůstanou stranou.

Z hlediska národnostního se práce zabývá pouze etnickými a jazykovými Češkami, tedy ženami žijícími v Čechách a mluvícími česky. Stranou zůstávají ženy mluvící německy a ženy z jiných národnostních menšin. Stejně tak se tato práce podrobněji nezabývá ženami na Moravě.

Z hlediska profesního se práce zaměřuje na skupiny žen, jež přispívaly do ženského tisku. Mezi ženami z nižších vrstev společnosti nebylo obvyklé psát si deníky (z důvodu omezených časových i finančních možností) a jejich korespondence se nedochovala. Hlavní platformou, která uchovala jejich vyjádřené názory, je dobový tisk. V práci budou také stručně popsány skupiny žen, které patřily do nižších vrstev společnosti ale literární prameny po sobě nezanechaly (např. prostitutky), a to pro kontext životních možností nemajetných žen.

Celkem budou v práci zkoumána tři ženská periodika, konkrétně jejich čísla z let 1901–1905. Toto časové období bylo zvoleno z důvodu dostupnosti výtisků všech tří periodik z uvedených let, aby byla možná komparace jejich přístupů a názorů. Těmito periodiky budou *Ženské listy* (v práci také jako ZLy), *Ženský svět* (také jako ZS) a *Ženský list* (také jako ZL). Předpokladem je, že *Ženské listy* a *Ženský svět*, které se primárně orientovaly na středostavovské vrstvy, budou na otázku žen z nižších vrstev společnosti upozorňovat pouze ojediněle a to v kontextu filantropických akcí. Oproti tomu u *ženského listu*, který vycházel ve spolupráci se stranou sociální demokracie, se předpokládá jeho intenzivní zájem o ženskou dělnickou otázku, ale ženy z jiných sociálních skupin (např. služby, prostitutky) pravděpodobně příliš řešit nebude. Předpokládají se také polemiky mezi jednotlivými periodiky z důvodu jejich odlišného zaměření.

Časově je práce vymezena rokem 1897, kdy se uskutečnil *První sjezd československých žen*, a končí obdobím hlavních bojů o volební právo žen v letech 1905 až 1907 s mírným přesahem do minulosti a budoucnosti pro zasazení do kontextu doby.

Vzhledem k obecné povaze práce zde nebudou postihnuty všechny individuální osudy žen z nižších vrstev společnosti, byť byly společensky významné nebo se podílely na ženském hnutí.¹ Zároveň osoby v práci uvedené budou zmiňovány pouze stručně a jejich aktivity, díla a životní úspěchy budou vybírány selektivně ve vztahu k obsahu práce.

Literární rešerše

Téma ženy na přelomu 19. a 20. století zatím nebylo komplexně zpracováno, zároveň dosud nevznikla žádná ucelená studie zabývající se ženami ze spodních vrstev společnosti na přelomu 19. a 20. století. Ženami z vyšších vrstev společnosti této doby se zabývá Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích v čele se Z. Bezceným, středními vrstvami pak zejména M. Lenderová. Nižší vrstvy ženské populace byly dosud zpracovány hlavně ideologicky a tendenčně. Nové úhly pohledu do této problematiky přinášejí J. Macháčová a J. Matějček, kteří se zaměřují především na sociologické aspekty ženské chudinské otázky, dílčí studie publikovali též L. Fasora nebo M. Macková. V posledních letech také hojně vznikají práce biografického charakteru v jednotlivých regionech.

Pro vznik této práce tedy bylo vedle dobového tisku čerpáno především z jednotlivých kapitol sborníků, jež byly vydávány po konferencích na téma českých žen, jako např. *Dějiny žen* (2006) a další. Využitá literatura je citována na konci práce.

¹ Příkladem je Josefa Náprstková, roz. Křížková, služebná a později manželka feministy Vojtěcha Náprstka, která se věnovala problematice chudých žen a založila na jejich podporu fond a útulek Zátíší. Srov. Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005, s. 86.

1 Žena na přelomu 19. a 20. století

Na přelomu 19. a 20. století došlo v Evropě vlivem sociálních, demografických, ekonomických a politických změn k narušení tradičního konstruktů feminity.² Zatímco žena poloviny 19. století byla vnímána primárně jako matka a hospodyně závislá na vůli a příjmech manžela, žena poloviny století dvacátého mohla být vzdělaná, samostatně výdělečně činná, sama o sobě rozhodovala a její práva³ byla srovnatelná s právy muže. Pro tento přerod byl přelom 19. a 20. století a změny s ním spojené klíčovým obdobím. Hlavním spouštěcím mechanismem, který způsobil změnu v reflexi a sebereflexi žen, bylo jejich rostoucí vzdělání a následné pronikání do různých pracovních odvětví, která byla do té doby pouze mužskou doménou.

Ekonomické změny, které způsobily na přelomu 19. a 20. století nárůst počtu žen na trhu práce, měly původ v 19. století, kdy došlo k přechodu od feudální společnosti ke kapitalistické.⁴ S potřebou levné pracovní síly rostla poptávka po množství nekvalifikovaných pracovníků, tedy i po ženách. Jako první nastupovaly do práce ženy z nižších vrstev společnosti, které rozšířily nově vznikající společenskou vrstvu dělnictva. Na přelomu 19. a 20. století už se o práci zajímalo i množství žen ze středních vrstev, které se vzhledem k jejich rostoucí vzdělanosti uplatňovaly i v kvalifikovaných zaměstnáních.

Demografické změny spočívaly v nerovnoměrném rozdělení populace v rámci pohlaví: žen bylo na přelomu 19. a 20. století více, než mužů. Příčinou byl vedle nevyvážené porodnosti také úbytek mužů po válkách (u nás po roce 1866). Důsledkem bylo vědomí dívek, že ne všechny mohou počítat se sňatkem, a snahy vdov zabezpečit rodinu, což opět vedlo k nárůstu počtu žen hledajících zaměstnání.

S demografickými změnami souvisely i změny sociální. V daném období se zvyšoval sňateční věk a čím dál více mužů vůbec nevstupovalo do manželství.

² Milena LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009, s. 46.

³ Zde je myšleno především právo volební a občanské, v těchto dvou právních odvětvích došlo ve vztahu muže a ženy na počátku 20. století k největšímu posunu.

⁴ Jana BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen k podobě společensky samostatné aktivní lidské bytosti*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie* (dále jen *Dějiny žen*), edd. K. Čadková, M. Lenderová, J. Stráníková, Pardubice 2006, s. 374.

Roli při posunu pojetí ženy hrály i změny v politické situaci. Pro konec 19. století je typická tendence zakládání masových stran s demokratickým vnitrostranickým životem, do kterého se postupně začaly jakožto stranické agitátorky a spolupracovnice zapojovat i ženy.⁵

Důsledkem všech těchto změn byl v Evropě a severoamerickém prostoru na přelomu 19. a 20. století intenzivní zájem žen o pracovní příležitosti, který pramenil z rostoucí úrovně jejich vzdělání a vedl k zájmu o prosazení se v politice.

1.1 Žena v Čechách

V 19. století byla hlavním úkolem ženy péče o domácnost a o děti. Rodinu finančně zabezpečoval manžel, který měl také plnou moc nad veřejným sektorem a tedy za celou rodinu rozhodoval.⁶ S *biedermeierem* a módou návštěv, při kterých bylo třeba, aby byl domov reprezentativní, vzrostl vliv ženy v soukromém sektoru: odpovídala za útulnost domu, služebnictvo, výchovu dětí či za kuchyni.⁷ Bylo-li požadováno ženské vzdělání, pak proto, aby žena-matka vychovala vlastenecké syny. Ženská práce byla v omezené míře schvalována, pokud nebyla provozována na úkor domácnosti, představa vdané ženy denně odcházející na několik hodin z domu za prací byla pro společnost nemyslitelná.⁸

Na konci sedmdesátých let se objevil v tisku moderní názor Julie Gintlové, že výchova dětí by se mohla dělit mezi oba rodiče, neboť obě pohlaví jsou si rovna a žena může mít stejně jako muž plnohodnotnou profesi.⁹ Podmínkou této změny by ale musel být manžel, který by byl ochoten rozdělit si se ženou „ženské práce“. Tento nápad na rozdělení povinností ale zcela zanikl mezi dobově přijatelnějšími pojetími ženy-hospodyně, který hlásala např. spisovatelka Věnceslava Lužická.¹⁰ Přístup, že správná žena má být v první řadě doma, plnit roli matky a dělat zázemí pro muže, nebyl zpochybněn ani na přelomu 19. a 20. století.

⁵ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 455.

⁶ Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha 2009, s. 14.

⁷ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 53

⁸ *Tamtéž*, s. 58.

⁹ Příspěvek J. Gintlové *Ideál ženy emancipované* srov. *Ženské listy* 6, 1878, s. 1–4; 19–21; 35–38; 50–54.

¹⁰ Přednáška V. Lužické z roku 1886, dostupné z: M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 58.

Měnilo se ale množství času, které žena investovala do domácnosti nebo do aktivit ve „veřejné sféře“.

Ženské (sebe)vzdělávání bylo zprvu vnímáno jako prostředek ke zvětšení blaha rodiny.¹¹ V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století začala být věnována pozornost rostoucímu počtu osaměle žijících žen a tehdy se vzdělání stalo alternativou domácnosti pro dívky bez naděje na vdavky. Vzdělávání namísto sňatku nebyla vnímána jako volba, ale jako smutná nutnost.¹² Tento přístup se pozvolna měnil a na přelomu 19. a 20. století už existovalo větší množství různých typů škol, kam mohly dívky docházet. Průmyslové vzdělání nabízela škola při *Spolku svaté Ludmily* či při *Ženském výrobním spolku*, učitelskou přípravu dívčí pedagogia, všeobecné vzdělání *Městská vyšší dívčí škola v Praze* či soukromé dívčí gymnázium *Minerva*.¹³ S nárůstem počtu vzdělaných dívek rostl také tlak na jejich přijímání na pražskou Karlo-Ferdinandovu univerzitu. Jako první přijala ženy na akademickou půdu filozofická fakulta (1897), po ní fakulta farmacie (1900); první promoce ženy v českých zemích se uskutečnila v roce 1901.¹⁴

Akademičky však těžko hledaly uplatnění, neboť právní systém nepřipouštěl jejich činnost, byť byly kvalifikované stejně jako muži: první české lékařky, Bohuslava Kecková a Anna Bayerová, které promovaly v osmdesátých letech ve Švýcarsku, nesměly po léta profesně působit v Čechách. O těžkém přijetí vzdělaných žen ze strany společnosti svědčí i fakt, že první generace vysokoškolských absolventek zůstala neprovdaná a bezdětná.¹⁵ Profesionalizace tedy vyžadovala kromě vzdělání i právní a společenské změny.

Zatímco studované ženy musely za pracovní pozice bojovat, v nižších vrstvách společnosti začalo být ženské zaměstnání koncem 19. století běžné: v roce 1880 zaměstnáno 40% českých žen, a to zejména jako živnostnice, dělnice a úřednice.¹⁶

¹¹ Např. první přednášky konané v *Americkém klubu dam* se týkaly moderních domácích přístrojů.

¹² Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha 2010, s. 12.

¹³ J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: *Dějiny žen*, s. 374.

¹⁴ Klára KOŠUTOVÁ, *Koncept ženy na pozadí společenských proměn přelomu 19. a 20. století*, Praha 2007, s. 41.

¹⁵ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích*, in: *Dějiny žen*, s. 360.

¹⁶ Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha 2010, s. 149.

V chudých rodinách žena docházela do zaměstnání stejně jako muž a pomalu se začínala otevírat cesta profesní kariéry i pro střední třídu. Stále však platilo paradigma neslučitelnosti ženské profese s rodinným životem, proto byl výkon některých profesí (např. učitelky) podmíněn celibátem.

Obraz ideální ženy na konci sledovaného období dokládá *Zlatá kniha české ženy* publikovaná v roce 1910. Je z ní patrné, že došlo ke zmenšení důrazu kladenému na roli hospodyně, upoutané pouze na domov: ačkoli domácnost a rodina zůstávají hlavním působištěm ženy, nově má ideální žena také sportovat, cestovat, má si být vědoma své ceny a vyznávat „rozumnou“ emancipaci.¹⁷

Zde je ještě nutné vymezit pojmy „feminismus“ a „ženská otázka“. Jejich hlavní rozdíl spočívá v tom, že feminismus se uplatňoval spíše v rovině teoretické a řešení tzv. ženské otázky bylo více spojeno s praxí: zatímco feminismus vychází z filozofických pojednání a směřuje do roviny abstraktní, ženská otázka řeší aktuální postavení ženy ve společnosti a je spojena s konkrétními sociálními projekty.¹⁸ Konkrétně v Praze znamenala ženská otázka ve svých počátcích charitativní péči ze strany hmotně zajištěných žen i mužů ve prospěch potřebných žen. Dotyčné ženy přitom neměly tušení, že jsou objektem řešení nějaké ženské otázky.¹⁹ Je tedy nasnadě, že české ženy z vyšších a středních vrstev se mohly zaobírat jak ženskou otázkou, tak feminismem, kdežto ženy z vrstev nižších, o kterých tato práce pojednává, se zaměřovaly převážně na praktické aspekty a problémy, proto se u nich bavíme o řešení ženské otázky.

¹⁷ M. LENDEROVÁ (ed.), *Žena v českých zemích...*, s. 59

¹⁸ *Tamtéž*, s. 8.

¹⁹ Pavla HORSKÁ, *Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století*, in: *Žena v dějinách Prahy*, edd. J. Pešek, V. Ledvinka, Praha 1996, s. 196.

1.2 Emancipace a „ženská otázka“

Ženská emancipace a její různé projevy jsou pro popis zaměření českých žen v letech 1897 až 1907 odrazovým můstkem celého dalšího výzkumu.

Myšlenky ženské emancipace a feminismu přišly do Čech ze západoevropských zemí, díky V. Náprstkovi a Ch. Masarykové podobu českého ženského hnutí ovlivnila také Amerika. Na socialistický proud ženského hnutí pak mělo značný vliv Německo, zejména v osobách A. Bebela²⁰ a K. Zetkinové.²¹ Zatímco ve světě byla emancipace pojata jako boj žen za jejich práva, který byl namířen proti mužům, situace v Čechách byla odlišná: počátky českého ženského hnutí byly pevně spojeny s konstituováním národa. První emancipační snahy veřejně činných žen,²² které pozorujeme ve větším měřítku v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století, měly kulturně vzdělávací, osvětový a filantropický ráz, přičemž cílem jejich působení byla pomoc českému národu. Na podporu nemajetných žen a dívek byly muži i ženami zakládány ženské spolky, které dívkám zprostředkovávaly ubytování prostřednictvím útulen a vzdělání ve formě tzv. průmyslového vychování.²³ V této první vlně ženského hnutí byl kladen důraz na vlastenecké cítění, v osobě ženy pak zejména na roli matky-vlastenky. Tmelícím prvkem mezi ženami a muži byla rivalita s německým živlem a pocit sounáležitosti s českým národem. Celé české hnutí (ženské i národní) mělo díky tomu demokratický a humanistický ráz.²⁴ V devadesátých letech byl akcentován další cíl, totiž možnost co nejvyššího a nejkvalitnějšího ženského vzdělávání.

Specifikem Prahy v rámci emancipace byl paralelní vývoj českých a německých ženských spolků. Ačkoli se české ženské hnutí rakouským a německým v mnohém inspirovalo, v rámci vlastenectví se nemluvílo o jejich shodných rysech, stejných cílech nebo o převzatých myšlenkách, ale o české národní specifičnosti. Toto soupeření vedlo k tomu,

²⁰ Ferdinand August Bebel (1840–1913), marxistický filozof, dílo *Žena a socialismus*.

²¹ Klára Zetkinová (1857–1933), socialistická politička a novinářka, české dělnice ovlivnil např. její projev o požadavcích žen na mezinárodním socialistickém kongresu v Paříži roku 1889.

²² V té době se jednalo zejména o spisovatelky, např. Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Věnceslava Lužická, Eliška Krásnohorská a další.

²³ Jednalo se o školy, kde se dívky z nižší i střední třídy s minimální nadějí na vdavky učily různým řemeslům za účelem možnosti samostatného výdělků a zajištění v budoucnosti. Tyto školy byly veřejností schvalovány a podporovány, na rozdíl od dívčích škol zakončených maturitou a směřujících k vysokoškolskému studiu. Srov. M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 13.

²⁴ J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: *Dějiny žen*, s. 375.

že se v Praze konala spousta akcí shromažďující slovanské i německé ženy a díky tomu Praha na konci 19. století působila jako emancipační centrum střední Evropy.²⁵

Opomenout nelze ani ekonomický aspekt ženské otázky: žena byla v rámci národa nevyužitým hospodářským potenciálem a pokud se nepodařilo ji provdat, zůstávala v rodině. Zatímco v rodinách z nižších vrstev byla každá další dospělá a tedy pracující osoba výhodou pro domácí rozpočet, ve vrstvách vyšších nebyla zpočátku práce žen běžná a neprovdaná žena tedy znamenala pro rodinu v jistých situacích spíš přítěž. Hromadné uvedení žen na trh práce mělo tento problém s nedostatkem zaměstnanců a naopak značným množstvím žen, které bylo třeba zaopatřit, vyřešit.²⁶ Na přelomu 19. a 20. století se díky tomu začínaly mladé ženy ze středních vrstev ve větší míře objevovat v nových povoláních, např. jako telegrafistky, novinářky, učitelky aj.²⁷

Klíčovou událostí přelomu století ve vztahu k ženskému hnutí byl *I. sjezd českoslovanských žen* konaný v Praze ve dnech 15. – 17. května 1897. Na jeho organizaci se podílelo množství českých emancipistek, jako např. Teréza Nováková či Věnceslava Lužická, která byla také sjezdovou předsedkyní. Kromě ženských požadavků a cílů na něm zazněly i přednášky o právech a povinnostech české ženy (k národu, k rodině, k lidstvu). Hlavním výsledkem sjezdu byl impuls k založení *Ústředního spolku českých žen* (také jako *Ústřední spolek*), který oficiálně vznikl následujícího roku.²⁸ Ten měl nadále zastřešovat a propojovat ostatní české ženské organizace, což se do značné míry zadařilo.²⁹ Většinu těchto menších skupin šlo v té době zejména o prosazování ženských práv a zlepšení pracovních podmínek žen,³⁰ o což *Ústřední spolek* usiloval prostřednictvím své tiskové tribuny, nově založeného *Ženského světa*. Kromě podpoření českých emancipačních snah a spolkové činnosti tedy vedla tato událost roku 1897 i k rozvoji ženského tisku.

Vzhledem k rostoucí úrovni ženského vzdělávání a expanzi žen na trhu práce zájem o ženskou otázku na přelomu 19. a 20. století stále rostl. Ženy se postupně začínaly

²⁵ P. HORSKÁ, *Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 200.

²⁶ M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 15.

²⁷ Tato povolání vyžadovala od žen patřičnou kvalifikaci, která byla umožněna rozvojem dívčího vzdělávání. Srov. *Tamtéž*, s. 17.

²⁸ Miloslava TURKOVÁ, *České ženy na I. sjezdu žen českoslovanských*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 305.

²⁹ Konkurentem *Ústředního spolku* se stal až *Ženský klub český* založený roku 1903.

³⁰ M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 19.

organizovat do vlastních spolků, které již neměly filantropický, ale občanský charakter. Po rozvoji vzdělávacích a pracovních příležitostí se navíc na začátku 20. století začaly snahy českých žen pomalu ubírat dalším směrem, a to k rovnoprávnosti v politice. Právě při debatách o volebním právu pro ženy se nejvíce ukázalo, že se cíle českého ženského hnutí začalo rozcházet různými směry: docházelo ke konfliktu mladé a staré spolkové generace a zároveň se mladší generace rozštěpila na liberální a socialistický proud.

Jako první popíšme konflikt generační. Na přelomu staletí bylo již ženské vzdělávání relativně snadno dosažitelné a situace se stále zlepšovala. Nová generace žen, která tou dobou vstupovala do veřejného života, proto začala rozšiřovat pole působnosti emancipačních snah a jejich hlavním cílem se stala snaha o prosazení ženských práv v různých oblastech (zejména ekonomická, politická a právní).³¹ Na rozdíl od svých kolegyně ze starší generace, které propagovaly své záměry téměř výhradně prostřednictvím spolkového tisku, si byly ženy z mladší generace vědomy, že pro prosazení a uskutečnění požadovaných změn budou potřebovat politickou podporu.³² Spolky vznikající na přelomu století tedy nově měly politický ráz (klonily se k některé ze stávajících stran) a také samotné ženy se chtěly angažovat v politice, aby mohly za svou věc bojovat samy. Logickým vyústěním byl pak boj této mladé generace³³ o volební právo žen, které musely svádět nejen s rakouským zákonodárstvím, ale především s českými politiky a také s ženami ze starší generace.³⁴ Generace žen, které působily ve veřejném životě přibližně od sedmdesátých let 19. století,³⁵ se i nadále zaměřovala především na rozvoj vzdělávání a proti deklarovaným cílům mladší generace se silně vymezovala. Podle nich mladší emancipistky zbytečně tříštily síly ženského hnutí, aniž měly šanci dosáhnout požadovaných výsledků.³⁶ Tento generační spor se projevil mj. při boji o vedení Minervy, který vyvrcholil roku 1908 vítězstvím mladších členek spolku a odchodem staršího spolkového křídla.³⁷

³¹ Dana MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: Dějiny žen, s. 388.

³² Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Česká žena v politice a veřejné činnosti na přelomu 19. a 20. století*, in: Žena v dějinách Prahy, s. 259.

³³ Za liberální proud to byla např. Františka Plamínková, za socialistický proud např. Karla Máchová.

³⁴ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání...*, in: Dějiny žen, s. 359.

³⁵ Tato generace je reprezentována např. Eliškou Krásnohorskou.

³⁶ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: Dějiny žen, s. 388.

³⁷ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Česká žena v politice a veřejné činnosti...*, in: Žena v dějinách Prahy, s.299.

Rozdělení ženského hnutí na liberální a socialistický proud už se týkalo pouze mladší generace. Společnými rysy obou proudů byl rozvoj občanských aktivit v rámci spolků, které pomalu získávaly politický podtext, dále úsilí o prosazení volebního práva pro ženy, zdůrazňování role mateřství a potřeby jeho ochrany, boj proti alkoholismu a militarismu a oba proudy se také nadále vyznačovaly spoluprací obou pohlaví bez bojovných tendencí zaměřených proti mužům.³⁸ Přestože jejich cíle byly ve většině případů podobné, odlišné byly cesty, jakými chtěly tyto dvě větve oněch změn dosáhnout a také skupiny žen, na které se orientovaly.³⁹ V praxi to reflektovalo rozdílné cíle žen z vyšších a nižších kruhů společnosti.

Liberální (občanský) proud se skládal převážně z žen střední a vyšší třídy a kladl po vzoru starší generace nadále důraz na vzdělávání, mravnost a na národ. Jeho hlavními představitelkami byly nově namísto spisovatelek učitelky.⁴⁰ Jednotlivé problémy chtěly liberální ženy řešit domluvou či petiční cestou.⁴¹

Oproti tomu proud socialistický, resp. sociálně demokratický, byl doménou dělnických žen. Jejich požadavky se týkaly praktické ochrany žen při výkonu zaměstnání a zrovnoprávnění žen s muži na ekonomické úrovni (tj. stejné mzdové ohodnocení za výkon stejné práce).⁴² Socialistky se vymezovaly jak proti starší spolkové generaci, tak proti liberálnímu proudu, neprezentovaly se v první řadě jako ženy, ale jako součást dělnické třídy.⁴³

³⁸ J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: Dějiny žen, s. 381.

³⁹ K tomu podrobněji A. Hajn, *K charakteristice ženského hnutí u nás*, dostupné z: M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 133.

⁴⁰ Myšleno ve srovnání s první spolkovou generací, kdy byly hlavními postavami ženského hnutí téměř bez výjimek české spisovatelky. Neznamená to, že by se v liberálním proudu ženského hnutí spisovatelky nevyskytovaly, pouze jejich vůdčí úlohu převzaly učitelky.

⁴¹ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: Dějiny žen, s. 394.

⁴² *Tamtéž*, s. 396.

⁴³ Jitka GELNAROVÁ, „*Matka Praha*“ a „*dcery její*“. *Diskuze o ženském volebním právu do obce pražské v občanském a dělnickém ženském hnutí mezi lety 1906 a 1909*, in: *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století (dále jen Střed)*. Praha 2011, s. 50.

2 Žena z nižší vrstvy

Ženami z nižších vrstev společnosti rozumíme ženy na dolních příčkách sociální prestiže, kam byly zařazeny na základě jejich menšího majetkového vlastnictví, z čehož také vyplývala jejich omezená sociální role.⁴⁴ Spadají sem ženy vykonávající nádenické a nekvalifikované práce či ženy z okraje společnosti, které se živily prostitucí nebo byly zcela bez práce (tulačky, žebračky). Druhé zmiňované kategorii je věnována pozornost pouze okrajově, protože tato práce se zaměřuje na sebereflexi žen a jejich cíle prostřednictvím zkoumání literárních pramenů, a tulačky ani žebračky po sobě žádné písemné svědectví, ze kterého by se dalo vycházet, nezanechaly. Z obdobného důvodu (a také z důvodu omezeného rozsahu práce) zde není řešena ani otázka ženských kriminálnic a ženské kriminality obecně, byť se spodními vrstvami společnosti úzce souvisí. V této kapitole nejsou zároveň postihnuta všechna povolání, kterými se ženy z nižších vrstev mohly živit, ale pouze ta nejčastější. Dále se ve městech vyskytovaly např. prادلeny, komediantky, pekáčové báby⁴⁵ a další.

2.1 Zaměstnání a možnosti obživy

V průběhu 19. století postupně přestával platit tradiční předpoklad, že ženu i děti finančně zabezpečí muž, neboť jeho plat vystačí celé rodině. Postavení rodiny jakožto soběstačné hospodářské jednotky s jediným živitelem bylo otřeseno průmyslovou revolucí a tehdy začaly sílit snahy žen získat práci a pomoci rodinnému rozpočtu.⁴⁶ Ve vyšších kruzích, které se s finančními problémy tolik nepotýkaly, bylo ženské snažení o možnost výdělku dlouho nepochopeno a označováno za mravně podezřelé.⁴⁷ Ženy z nižších vrstev společnosti, zvláště ženy neprovdané, měly přístup na trh práce o něco snazší, v jejich případě byla však nešlo o přivýdělek na vlastní přilepšenou, ale o nutnost k uživení rodiny.

⁴⁴ Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování*, in: Studie k sociálním dějinám, edd. J. Machačová, J. Matějček, Kutná Hora 1998, s. 123.

⁴⁵ Pekáčové báby se přezdívalo ženám, které levně prodávaly jednoduchá jídla, která přímo na ulici vařily v převozných kuchyňkách. Srov. M. LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti...*, s. 138.

⁴⁶ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i modlitbě*. Praha, 1999. s. 265.

⁴⁷ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 378.

Během 19. století postupně docházelo k čím dál intenzivnější feminizaci služebnictva:⁴⁸ ubývalo sluhů a kočí, naopak rostla poptávka po služkách, panských, chůvách či kojných.⁴⁹ Alespoň jedna služebná osoba byla v 19. století distinktivním znakem „dobré“ rodiny, což přetrvalo v menší míře až do meziválečného období. Na přelomu 19. a 20. století bylo nejvíc žen zaměstnáno jakožto dělnice, služby v domácnosti a nádenice.⁵⁰ Za účelem hledání práce přicházelo do měst množství žen a dívek z venkova. Pokud měly štěstí, našly zaměstnání v rodině jako služebné nebo v továrně jako dělnice. V opačném případě skončily většinou u prostituce či žebroty. Zaměstnání samo o sobě neznamenovalo bezstarostný život, zaručovalo však ženám z nižších vrstev aspoň minimální jistoty obživy.

Dělnice

Na konci 19. století docházelo vzhledem k prudkému rozvoji nových průmyslových odvětví a přitom stálé činnosti odvětví tradičních k vysoké poptávce po nekvalifikovaných pracovních silách, jejichž zásobárnou byl venkov.⁵¹ České země byly v rámci Předlitavska hospodářsky silnou oblastí a lidé z okolního Rakouska se přirozeně stahovali do českých měst, kde následně rostl podíl dělnictva a chudiny.⁵² Díky přílivu dělníků a také díky shromažďovacímu zákonu z roku 1867⁵³ začala ve městech a průmyslových centrech v devadesátých letech 19. století růst dělnická hnutí, která hrála v počátcích organizování žen z nižších vrstev společnosti a při prosazování jejich zájmů hlavní roli.

Tovární výroba představovala pro ženy nižších vrstev nejširší možnost uplatnění v rámci placeného zaměstnání. Procentuálně se ženy uplatňovaly nejvíce v textilním⁵⁴ a tabákovém průmyslu, kde početně značně převládaly nad muži (v tabákovém průmyslu

⁴⁸ M. LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti...*, s. 55.

⁴⁹ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 395.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 378.

⁵¹ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 152.

⁵² K. KOŠUTOVÁ, *Koncept ženy na pozadí společenských proměn...*, s. 22.

⁵³ Právo rakouských občanů shromažďovat se a zakládat spolky umožnilo jak vznik organizací dělníků, tak i ženských spolků. Srov. Dominika MARSOVÁ, *Vznik a vývoj Ženského listu (1892–1914)*, Brno 2013, s. 10.

⁵⁴ Na konci 19. století představovaly ženy zaměstnané v textilním průmyslu více než 50% ze všech průmyslových odvětví. Srov. Jana ENGLOVÁ, *Sociologické aspekty zaměstnávání žen v průmyslové výrobě v 2. polovině 19. století*, in: *Studie k sociálním dějinám*, s. 83.

ženy tvořily až 90% zaměstnanců),⁵⁵ oproti tomu ve strojírenském průmyslu či hutnictví jich bylo zaměstnaných jen minimum. Dělnice v továrnách zastávaly především práce namáhavé a špatně placené, čily ty, na které nebylo zapotřebí žádné odborné kvalifikace a pro jejichž vykonávání stačil jednoduchý zácvik.

Ženská práce byla v továrnách placena hůře, než mužská. Důvod můžeme hledat v počátcích industrializace, kdy byla hlavním měřítkem schopnosti dělníka fyzická síla, logicky byl tedy pro zaměstnavatele muž přínosnější pracovní silou než žena a dostával proto větší plat.⁵⁶ Na přelomu 19. a 20. století byla situace v mnoha odvětvích jiná: nejtěžší práci vykonávaly místo lidí stroje, což umožnilo snížení počtu kvalifikovaných sil, zmenšilo fyzickou náročnost a tím zapříčinilo nárůst ženské a dětské práce.⁵⁷ Stále ale trvalo nižší platové ohodnocení ženské práce oproti mužské a tak bylo pro zaměstnavatele výhodné zaměstnávat na nekvalifikovaných pozicích, které nevyžadovaly přílišnou fyzickou námahu, raději ženy. Ostatně muži, kteří mohli na rozdíl od žen dosáhnout kvalifikace vyučením se v oboru, o podřadnější práce ani nejevili přílišný zájem (výjimkou byly doby krizí).

Již bylo zmíněno, že ženy byly mezi továrními zaměstnanci zastoupeny především v textilním a tabákovém průmyslu. Zatímco textilní továrny byly většinou soukromým majetkem továrníka, na tabákový průmysl měl monopol stát.⁵⁸ Ve státních podnicích byla požadavkem nástupu elementární znalost mateřského jazyka, tj. základy psaní a čtení, a o dělnice bylo o něco lépe postaráno: státní podniky na přelomu 19. a 20. století zaváděly první tovární opatrovny (předchůdce mateřských škol), dělnice měly základní nemocenské a sociální pojištění a pevněji garantovanou pracovní dobu. U soukromých podniků tyto jednotné požadavky nebyly, situace se lišila továrnu od továrny.

⁵⁵ Problematiku dělnic v tabákovém průmyslu podrobně zpracovala Marie Macková ve studii *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*, Lanškroun 2007.

⁵⁶ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 404.

⁵⁷ Jana MACHAČOVÁ, *Pracovní doba a zaměstnávání žen a dětí v průmyslových oblastech českých zemí 1848–1914*, in: Slezský sborník 87, 1989, s. 279.

⁵⁸ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 406.

Do skupiny dělnictva spadaly také ženy v domácí průmyslové práci, které se specializovaly na konkrétní část výrobního procesu, kterou bylo možné praktikovat z domácnosti, např. navlékání korálků, vyplétání opěrek křesel či ruční tkaní.⁵⁹

Nespornou výhodou domácí práce byla skutečnost, že tyto ženy mohly být přes den s dětmi, z nichž ty odrostlejší v práci mohly pomáhat. Oproti tomu nevýhodou byla nejistota, zda žena dostane v továrně přidělený materiál, který by doma mohla zpracovat: lidé vydělávající si domácí průmyslovou prací nebyli pevně zaměstnáni, chodili si do továren pro výchozí suroviny a zpět nosili produkty, za které dostali ihned zapláceno. Pokud se továrně materiál nedostávalo, odcházely ten den ženy domů bez možnosti výdělku a bez jakékoli náhrady.⁶⁰ Na dělníky a dělnice v domácím průmyslu se také nevztahovalo ani základní zákonné pracovní pojištění.

Obrázek 1: Domácký průmysl, ZL 4(6), 1904, s. 2.

Domácká výroba uspoří podnikateli mnohá vydání na místnosti, na topivu, svítivu, dozoru, nemocenském pojištění, na práci přes čas a hlavně žen a dětí a libovolné stlačování mzdy.

Obrázek 2: Domácká práce v Praze a okolí, ZL 4(8), 1904, s. 3.

Nelze se tudíž diviti, že v Praze a okolí domácká práce se rozmohla, provázena jsou vši zhoubou pro dělnictvo. Hlavně v odvětví konfekčním jest domácká práce nejrozšířenější, dále v konfekci dámské, pánské a dětské, při výrobě plášťů, žaketů, šití sukní a bluz, při výrobě prádla, šnerovaček a kravat a při prošívání postelních příkrývek.

⁵⁹ Michaela CHLÁDKOVÁ, *Dělnice v malé textilní továrně. Příklad pletářky Marie z továrny bratří Vohryzků*, in: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, edd. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř, Brno 2006, s. 105.

⁶⁰ Do Březových hor (Poměry šiček rukavic). *Ženský list* 1(2), 1901, s. 8.

Služebné

Služebné sloužily za plat, byt a stravu v cizí rodině. Byly městskou obdobou venkovských děveček a vzhledem ke stejnému principu služby se na ně stejně jako na děvečky vztahoval čelední řád.⁶¹ Ten v praxi znamenal absolutní poslušnost pánovi, u kterého slouží, povinnost být mu vždy na vyzvání po ruce (čili prakticky nepřetržitou pracovní dobu), minimální práva a v neposlední řadě nemožnost jen tak službu opustit. Pán oproti tomu měl možnost služku propustit ze dne na den, což se stávalo zejména v případě jejího otěhotnění, rozhodoval o jejím trávení volného času a v neposlední řadě mohl služce za případná provinění upírat její plat – ten byl pro služku vymahatelný mnohem hůře, než např. pro tovární dělnici.

Služebnými se zpravidla stávaly mladé neprovdané dívky, jež přijely do města za prací z venkova. Možností, jak se dostat k rodině, která je zaměstná, bylo vícero. Dívka mohla být již dopředu s rodinou domluvena, např. pokud se jednalo o dceru známých či příbuzných. Pokud žádná předchozí domluva neproběhla, hledaly dívky práci prostřednictvím obecních zprostředkovatelen nebo s pomocí tzv. dohazovaček. Dohazovačky a kuplířky využívaly nezkušenosti mladých venkovanek, čekaly na ně nádražích a v okolí zprostředkovatelen a kvůli nim někdy dívky místo v rodinách končily ve veřejných domech. Od roku 1905 bylo zprostředkování práce ošetřeno zákonem, který dohazovačství zakazoval,⁶² přesto však fungovalo dál. Obzvláštní rozkvět dohazovačství byl pozorován na přelomu 19. a 20. století, kdy se v dobovém tisku psalo o „krizi“ služebných: poptávka tehdy začala náhle převyšovat nabídku, neboť městské dívky ve větším počtu dosáhly určitého vzdělání a o službu zájem neměly.⁶³ Tehdy si služky, jichž byl nedostatek, začaly být vědomé své ceny a mohly si ve větší míře začít diktovat podmínky, za kterých nastoupí a budou v domácnosti sloužit.

Odnoží služebných byly kojné. Opět se jednalo o nekvalifikované zaměstnání, které bylo ženě v tomto případě umožněno jejím vlastním těhotenstvím, často nechtěným. Kojná obdobně jako služka pracovala v cizí rodině. Někdy u rodiny bydlela spolu se služebnictvem, jindy pracovala pouze za plat a nikoli za střechu nad hlavou, a nebyla tedy ke svým

⁶¹ Eva KURFIŘTOVÁ, *Ženské domácí služebnictvo v českých zemích*, Pardubice 2012, s. 20.

⁶² M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 397.

⁶³ *Tamtéž*, s. 399

zaměstnavatelům připoutána tak pevně, jako služebná – na rozdíl od služek mohla jedna kojná pracovat pro více rodin zároveň. I přesto však bylo postavení kojné v rámci domácího personálu výjimečně dobré: vzhledem ke skutečnosti, že na ní záviselo přežití jejich dítěte, s kojnou její zaměstnavatelé většinou zacházeli lépe, než se služebnictvem.

Fenomén kojných byl nejrozšířenější v 18. a 19. století, a ačkoli od druhé poloviny 19. století postupně upadal, můžeme se s kojnými v menší míře setkat i na počátku 20. století.⁶⁴ K definitivnímu úpadku profese došlo s objevením nezávadné umělé dětské výživy a naopak s nedostatkem kvalitních potravin v období první světové války.

Stejně jako v případě služek, i kojné hledaly často práci prostřednictvím dohazovaček. V jejich případě jimi byly hlavně porodní báby, které měly dobrý přehled o tom, která žena zůstala po porodu bez dítěte a která naopak potřebuje zajistit náhradní výživu pro svého potomka.

Porodní báby

Jedinou kvalifikovanou skupinu v rámci žen nižší vrstvy společnosti tvořily porodní báby. Po složení zkoušky a přísaze „babička“ obdržela diplom, který ji opravňoval k asistenci rodičce při porodu. Její povinností však bylo mj. znát vlastní možnosti a v případě vážných komplikací přivolat lékaře – „babičky“ samy měly zakázáno provádět nástrojové porody. V jiných ohledech byly jejich pravomoci výjimečné, porodní báby směly např. provést nouzový křest, pokud hrozilo, že dítě zemře nepokřtěné,⁶⁵ a stejně tak bylo výjimečné jejich společenské postavení: bába držela dítě při křtu, zvala kmotry aj. Na druhou stranu váženost jejich profese a společenskou prestiž snižoval fakt, že porodní bába nesměla odmítnout prosbu o pomoc, byť předem věděla, že jí rodička nebude mít jak zaplatit.⁶⁶

Vzhledem k tomu, že se jedná o kvalifikovanou profesi, i vzhledem k jejímu společenskému postavení, je diskutabilní její zařazení mezi ženy z nižších vrstev společnosti. Přes dobré

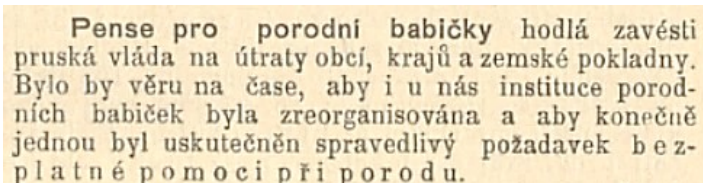
⁶⁴ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 400.

⁶⁵ *Tamtéž* s. 416.

⁶⁶ Milena LENDEROVÁ, *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2019, s. 245.

postavení však báby zůstávaly většinou chudé, resp. je často chudoba k danému povolání přivedla, a z toho důvodu jsou také zařazeny do pozorované skupiny žen.

Obrázek 3: *Pense pro porodní babičky*, ZL 3(10), 1903, s. 5.

Pense pro porodní babičky hodlá zavést pruská vláda na útraty obcí, krajů a zemské pokladny. Bylo by věru na čase, aby i u nás instituce porodních babiček byla zreorganizována a aby konečně jednou byl uskutečněn spravedlivý požadavek bezplatné pomoci při porodu.

Tulačky, žebračky, harfenice

Tulačky, žebračky a prostitutky klasifikujeme v rámci žen z nižších vrstev zvláště, a to jakožto ženy marginální čili na okraji společnosti. Zatímco dělnice si vydělávaly práci svých rukou a prostitutky prodáváním svého těla, žebračky a tulačky si nevydělávaly nijak a byly odkázány na almužny a milosrdenství jiných lidí. Příčinou nemožnosti výdělků mohlo být jejich stáří, postižení, zmrzačení, duševní poruchy či neochota jakkoli pracovat. Žebračky se většinou pohybovaly pouze na omezeném území (např. konkrétní městská čtvrť) a byly typické spíše pro městské prostředí, oproti tomu tulačky putovaly zemí a bývaly častějším jevem na vesnicích.⁶⁷ Tulačky vzhledem ke své mobilitě a tedy i schopnosti pracovat mohly být přechodně zaměstnávány jako nádenice, případně děvečky.

Právní postavení žebroty a tuláctví bylo v rakouských zemích upraveno zákonem z roku 1885. Dle jeho nařízení mohli být tuláci i žebrační vězněni až po tři měsíce a v případě tuláctví umožňoval umístění práce schopných žen či mužů do donucovacích pracoven, v případě mladistvých do osmnácti let věku pak do polepšoven.⁶⁸

V souvislosti s křesťanskou věroukou byli žebrační společností relativně dobře přijímáni, neboť jejich prostřednictvím mohli druzí lidé projevovat milosrdenství. Navíc mohli sloužit jako levný zdroj informací. Žebrační obojího pohlaví byli také často zváni na svatby a hostiny: pomluva či pochvala z úst místního žebračka byla mezi lidmi zejména na vesnici brána velmi vážně.⁶⁹

⁶⁷ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 558.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 560.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 561.

Zajímavou skupinou vyskytující se ve společnosti pouze v období kolem přelomu 19. a 20. století, která přesně nezapadala mezi žebračky, tulačky, prostitutky ani komediantky, byť měla od každého trochu, byly harfenice. Jejich centrem byly východočeské Nechanice a jejich okolí, působily však po celých Čechách a také v cizině. Fenomén harfenických skupin, složených z principála a dětí hrajících na nástroje, které vyjížděly za výdělkem daleko mimo nechanickou oblast, se rozvinul ve druhé polovině 19. století. Tyto skupiny vyjížděly i do dalekého zahraničí, jako bylo např. Rusko či Čína. Praktiky, jimiž si harfeníci a harfenice vydělávali na živobytí, odsuzuje ve své práci *Východočeské otrokářství* B. Gebauer, který mladé muzikanty přirovnává k žebračkám a prostitutkám: „*V professi pak podle okolností má převahu jednou ta, podruhé jiná stránka: někdy šumaření, někdy žebrota, někdy prostituce, někdy působí stejně všechny.*“⁷⁰ Harfenictví přirozeně zaniklo jakožto zdroj obživy za první světové války. Důsledkem Gebauerovy práce, která se stala podkladem pro mnohé další, však bylo propojení slova „harfenice“ s pejorativním nádechem znamenajícím něco odsouzeníhodného, což mělo za následek téměř úplné vymizení háčkové harfy jakožto českého hudebního nástroje.⁷¹

Prostitutky

Prostituce stála na přelomu 19. a 20. století na samém konci společenského žebříčku, resp. prostitutka byla ze společnosti prakticky vyloučena. Od roku 1852 byla prostituce v rakouských zemích řešena za pomoci tzv. reglementace:⁷² podle tohoto přístupu je prostituce trpěna jako nutné zlo, ale stát se snaží o její regulaci. Reglementace pro prostitutky znamenala povinnost podrobovat se lékařské a policejní kontrole: pravidelně probíhaly zdravotní prohlídky, jež měly odhalit pohlavně přenosné choroby a zákazem činnosti zamezit jejich šíření, s čímž souvisela povinnost prostitutek předložit na vyzvání strážníka svou kontrolní (zdravotní) knížku.⁷³ Zatímco úředně zaregistrované prostitutky směly provozovat svou živnost, dokud byly zdravé (rozšiřování pohlavních chorob bylo trestné),

⁷⁰ Bohuslav GEBAUER, *Východočeské otrokářství*, Praha 1906, s. 22.

⁷¹ Jiří KLEŇHA, *Harfenictví v Čechách. Historie vandrovnických muzikantů z Nechanic*, Praha 1998, s. 153.

⁷² Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola. Prostituce za Rakouska i republiky*, Praha 2002, s. 8.

⁷³ *Tamtéž*, s. 13.

tzv. nespoutaná neboli pouliční prostituce byla přestupkem, který se trestal bez ohledu na zdraví či nemoc ženy.⁷⁴

De facto prostituce na přelomu 19. a 20. století stála na hranici zákona: na jednu stranu platil zákaz provozovat nespoutanou prostituci a nevěstince byly ve městech podle zákona zapovězené, na stranu druhou byla jakožto součást reglementace pravomoc nad řešením jednotlivých případů prostituce převedena do samosprávy obcí a ta prostituci v omezené míře tolerovala.

Škála žen živících se ve městech prostitucí byla široká. Mezi prostitutkami se vyskytovaly svobodné dívky, provdané ženy i vdovy, převážně z nižších vrstev společnosti, ale výjimkou nebyly ani prostitutky patřící původně do třídy střední. Často se jednalo o dívky, které přišly do města za prací z venkova, nepodařilo se jim rychle najít zaměstnání a z hmotné nouze skončily u prodávání svého těla. Další početnou skupinou prostitutek byly ženy po porodu, které kvůli těhotenství ztratily své původní zaměstnání. Kromě prostitutek „na plný úvazek“ si však tímto způsobem mohly také přivydělávat ženy, které kromě ní pravidelně docházely do špatně placeného zaměstnání, tj. zejména dělnice a služky.⁷⁵

Pro přelom 19. a 20. století je typický zvýšený zájem o marginální vrstvy obyvatel, který se dotkl také otázky prostituce. Na konci 19. století vznikaly spolky, které měly za cíl jak prevenci (tj. poskytovaly chudým dívkám přechodné bydlení, např. *Záštitá*), tak pomoc ženám, které již prostituci vykonávaly, aby se od ní odpoutaly a začlenily se zpět do společnosti (např. pražská *Domovina*). Jakožto součást problémů dělnic řešily prostituci také socialistické *Ženské listy*: „*Ne, není to znemravňelost, požívačnost, fíntění, ale hrozná bída a hlad, jenž tisíce žen vrhá do náruči prostituce. Kdo sám nehledověl, [...] ten nemá práva mluvíti o tom, jakým způsobem druhý chce hlad svůj ukojiti a za to jej trestati.*“⁷⁶

⁷⁴ M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola...*, s. 40.

⁷⁵ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 397.

⁷⁶ Hospodářské příčiny prostituce. *Ženský list* 5(3), 1905, s. 2–4.

2.2 Životní období ženy

Raně novověká literatura odlišuje v definování ideálu feminity stav panenský, manželský a vdovský,⁷⁷ přičemž v každém z nich akcentuje jiné ctnosti. Tento konstrukt prošel spolu se společností značnými proměnami, přesto však na přelomu 19. a 20. století stále najdeme jeho pozůstatky. Kromě klasických tří období života ženy je zde zařazena ještě stav nemanželské (svobodné) matky, který sice nebyl žádoucí, zejména v nižších vrstvách společnosti však často nahrazoval manželský stav. Každé z uvedených období mělo svá specifika co do možností výdělků a sociálního postavení, byť v nižších vrstvách společnosti nebyly rozdíly mezi nimi tak markantní.

Žena svobodná

Prvním životním obdobím ženy je její dětství a mládí. Dívky na přelomu 19. a 20. století měly minimálně do čtrnácti let navštěvovat základní školu, po ní následovala pro ty z lépe zaopatřených rodin škola pokračovací nebo sňatek, pro dívky z chudších rodin však čtrnácté narozeniny znamenaly nástup do práce, aby přilepšily rodině.⁷⁸ Mezi dívčí a dětskou prací byla velmi tenká hranice, zejména v nejchudších rodinách byla často školní docházka i u menších dětí značně omezována právě ve prospěch výdělků, kdy chlapci a dívky místo do školy chodili do továren nebo pomáhali při domácí průmyslové práci.

Žádoucím uzavřením této životní etapy ženy byl na přelomu 19. a 20. století stále vstup do manželství. Pokud se dívka neprovdala, zůstávala s rodinou, později mohla vypomáhat v domácnostech svých bratrů nebo provdaných sester. Kvůli souhře ekonomických, demografických a sociálních změn na konci 19. století počet neprovdaných žen a dívek, které měly jen mizivé šance na vdavky, značně vzrostl. Tehdy začalo docházet ke konfliktu konceptu dívky jako objektu určeného pro manželství a dívky jako samostatné osoby, která se díky vzdělání dokáže plnohodnotně uživit.⁷⁹

⁷⁷ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 52.

⁷⁸ Např. vzpomínka političky Karly Pfeiferové na rok 1900, kdy jí bylo čtrnáct let a nastoupila do textilní fabriky v Tanvaldu. Srov. M. BAHENSKÁ a kol., *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha 2014, s. 116–118.

⁷⁹ Doubravka MALÁ, Na prahu nového století. *Ženské listy*, 29(1), 1901, s. 1–4.

Ve středostavovských vrstvách byl důvodem poklesu sňatků nepoměr dívek a chlapců v požadovaném věku, např. v úřednických rodinách s několika dcerami bylo proto žádoucí, aby se aspoň některé z nich dokázaly zaopatřit samy. Pokles sňatků byl zaznamenán také ve vrstvách dělnických, a to přesto, že zde byl dostatek potenciálních ženichů. Ti se však kvůli omezenému příjmu zdráhali založit rodinu, jíž by museli žít,⁸⁰ nebo ji založit sice chtěli, ale nedostali z vyšších míst povolení ke sňatku: aby jej muž obdržel, musel prokázat, že je schopen budoucí rodinu hmotně zajistit, aby se nerozšiřovaly řady chudých a žebrajících. Proto se také v chudých vrstvách rodilo hodně nemanželských dětí, přestože jejich rodiče žili v partnerském vztahu.⁸¹

Dalším důvodem, proč se u městských dívek středních vrstev začalo prosazovat vzdělání za účelem samostatné obživy, byl příliv mladých lidí z venkova, kteří ve městech obsazovali nekvalifikované pozice. Dívkám z měst tedy venkovanky konkurovaly na pracovním i na svatebním trhu, čemuž se městské dívky bránily vzděláním, které jim umožnilo pracovat v lepších podmínkách,⁸² např. jako učitelky.

S počátkem 20. století svobodných žen, které si místo čekání na sňatek samy vydělávaly na živobytí, přibývalo. Částečně to bylo vynuceno legislativně: panovalo přesvědčení, že nelze kvalitně propojit profesi a péči o rodinu, proto byl podmínkou výkonu profese u učitelek a státních zaměstnankyň celibát. Neprovdaná zůstala také první generace akademicky vzdělaných žen, u nich však nebyl důvodem celibát, ale vyšší věk, než v jakém se v dané době dívky obvykle vdávaly, a také mentální nastavení společnosti, která patrně akademičky nevnímala jako plnohodnotné ženy. I přes vysoké postavení a profesní úspěchy se na tyto „staré panny“ společnost dívala s neskrývaným despektem přibližně do poloviny 20. století.⁸³

⁸⁰ Žena v politickém a hospodářském boji. *Ženský list*, 3(1), 1903, s. 1–2.

⁸¹ Podrobněji srov. Jíří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.

⁸² P. HORSKÁ, *Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 199.

⁸³ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 165.

Žena vdaná

Tradiční pojetí rodiny 19. století spočívalo v jednoznačném a neměnném rozdělení povinností mezi muže a ženu, kdy muž rodinu živí a v případě potřeby chrání (branná povinnost) a žena se stará o chod domácnosti a vychovává děti. Jiná situace byla na venkově, kde v zemědělství pracovaly celé rodiny.

Ke konci 19. století se postupně setkáváme s vdanými ženami, které pracují, také ve městech. První sociální skupinou, ve které vdané ženy ve větší míře docházely do zaměstnání, bylo dělnictvo. Mzdy dělníků-otců někdy nestačily k zaopatření rodin ani při běžném provozu, natož dostala-li se továrna do krize: „... za dnešních poměrů [...] vše se zdražuje a mzda mužů klesá nebo je tak malá, že s ní žena nemůže vyjítí.“⁸⁴ V takových případech byli muži propouštěni a živiteli rodin se stávaly ženy. Mohlo se stát, že žena nastoupila na pracovní místo uvolněné po jejím manželovi: ženy byly jakožto levnější pracovní síla v dobách krize zaměstnávány snáz. Dopis zasláný redakci periodika *Ženský list* o postavení žen a dívek na Semilsku upozorňuje, že „žena spíše dostane práci než muž, poněvadž jest povolnější a nechá sebou bez reptání vláčet za mnohem nižší mzdu nežli muž.“⁸⁵ Tento fakt byl předmětem kritiky jak ze strany žen, které si připadaly vykořisťované, tak ze strany mužů, kteří přišli o svou práci a byli v ní ženami nahrazeni.⁸⁶

Nemanželská (svobodná) matka

Předmanželské sexuální vztahy, které vyústily v narození nemanželského dítěte, byly na přelomu 19. a 20. století v nižších sociálních vrstvách běžným jevem.⁸⁷ Jejich příčinou bylo do značné míry prostředí, v němž dívky vyrůstaly: oproti svým vrstevnicím z vyšší společnosti přišly mnohem častěji do styku s příslušníky opačného pohlaví, ať už v továrně či při společném bydlení,⁸⁸ viděly kolem sebe ženy, které se chovaly promiskuitně nebo

⁸⁴ Veřejná schůze žen. *Ženský list*, 1(3), 1901, s. 7–8.

⁸⁵ Ze Semil (Postavení žen a dívek na Semilsku). *Ženský list*, 4(21), 1904, s. 7.

⁸⁶ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 377.

⁸⁷ Svobodné matky převládaly na počátku 20. století mezi služebníky, dělnicemi a švadlenami, srov. *Tamtéž*, s. 571.

⁸⁸ V průmyslových oblastech vznikaly dělnické byty, které byly určené spíš pro kvalifikované dělnictvo, nevzdělaný proletariát se pak shromažďoval v tzv. dělnických koloniích, kde spávalo množství lidí obou pohlaví ve stejné místnosti. Srov. M. LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti...*, s. 49.

kteře byly svobodnými matkami a v neposlední řadě jejich volný čas nebyl hlídán tak přísně jako u dcer z lepších rodin. Vzhledem k četnosti nemanželských těhotenství a porodů byla dívkám z nižších vrstev, zejména služkám a děvečkám, připisována prostopášnost a volnost mravů. Těhotenství však nemuselo být způsobeno vinou nestoudnosti ženy, ale spíš neschopností ubránit se žádostivému zaměstnavateli, kolegovi či domácímu pánovi. Nechtěné těhotenství nemuselo nutně znamenat překážku uzavření manželství: k dítěti a jeho matce se mohl sňatkem přihlásit jeho otec, další variantou bylo sehnání ženicha pro služku, kterou svedl někdo z rodiny, aby se zabránilo skandálu⁸⁹ a v případě, že dítě zemřelo a jeho matka se přestěhovala, mohla se provdat, aniž by kdo o jejím předchozím dítěti věděl. Obecně však bylo postavení matky bez manžela nezáviděníhodné. Její dítě nepožívalo stejných práv, jako děti manželské, nemluvě o sociálním stigmatu, jež matku i dítě provázelo. V nižších společenských vrstvách ale byly nemanželské děti natolik běžným jevem, že mezi nimi a dětmi manželskými nebyl činěn téměř žádný rozdíl: nádeníci a dělnictvo se konvenční morálkou řídili jen omezeně. Z toho plynulo přirozenější přijetí role nemanželské matky v rámci těchto sociálních skupin a také důvod, proč spodní vrstvy obyvatelstva tolik usilovaly o prosazení rovných práv pro nemanželské matky a děti s manželskými.⁹⁰

Žena ovdovělá

Status vdovy zajišťoval ženě po dlouhá století vážené postavení a také jediné životní období, ve kterém za sebe mohla rozhodovat sama: v dívčím věku podléhala vůli otce, který také vybíral ženicha, po svatbě byla podřízena vůli manžela a teprve jako vdova mohla žít svým vlastním životem. V průběhu 19. století však s posunem pojetí feminity a nových možností pro ženu již v průběhu svobodného a manželského života vdovství pomalu ztrácelo společenskou prestiž. Vdova byla vnímána jako osoba ekonomicky zranitelná, o kterou by se společnost měla postarat: na podporu vdov a sirotek také vznikaly první charitativní ženské spolky. Práva vdov v daném období byla však stále značně omezená: po smrti

⁸⁹ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 569.

⁹⁰ M. LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti...*, s. 161.

manžela mohla mít problémy se získáním domovského práva⁹¹ a také za své děti mohla rozhodovat jen v omezené míře: pro důležitá rozhodnutí byl jí stanoven poručník mužského pohlaví. V případě ztráty majetku, např. z důvodu manželových dluhů, byly vdovy odkázány samy na sebe. Pracovní místo potom nacházely většinou v továrnách jako dělnice, a to i v případě, že během manželství patřily do vyšších tříd společnosti; tuto společenskou degradaci braly jako osobní hanbu.⁹² Vdovství tedy nebylo na přelomu 19. a 20. století stavem ani prestižním, ani ekonomicky výhodným.

S rostoucí životní úrovní se nicméně zvyšoval průměrný věk a tak s výjimkou poválečných období rostl i mezi staršími ženami podíl manželek nad vdovami.

⁹¹ Podrobněji v kapitole *Další práva a cíle*.

⁹² M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 405–406.

3 Pomocná ruka potřebným ženám

Ženské spolky prošly ke konci 19. století zásadní proměnou.

Na počátku dvacátého století se začínaly objevovat spolky zakládáné ženami ze všech společenských vrstev, včetně těch nejnižších,⁹³ které se v nich sdružovaly s cílem společného boje za ženská práva v různých oblastech, zejm. ekonomické, právní a politické.⁹⁴

Podmínkou jejich vzniku však byl rozvoj vzdělanosti, osvětová a kulturní činnost, což umožnily první české ženské spolky, které vznikaly již od poloviny 19. století. Ty byly zakládány muži i ženami z vyšších vrstev společnosti a zaměřovaly se na filantropickou činnost ve prospěch chudých žen. Tyto spolky ještě neměly politický podtext, jejich cílem bylo pouze sdružit ženy stejného smýšlení, které se poté společně snažily o zlepšení životní situace žen z nižších vrstev společnosti.

3.1 Osobnosti zabývající se ženskou otázkou

V prvé řadě jsou zde uvedeny některé veřejně činné osobnosti druhé poloviny 19. století, které se zasloužily o počáteční rozvoj a propagaci ženského hnutí a stály u zrodu prvních českých ženských spolků.⁹⁵ Působily především v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století a na přelomu s 20. stoletím byly již po smrti, stály mimo veřejnou činnost nebo patřily ke starší generaci, která akcentovala v rámci emancipace především dívčí vzdělávání.

První osobností této starší generace je **Vojta Náprstek (1826–1894)**, muž, který si vysloužil přezdívku „advokát žen“.⁹⁶ Ten mezi lety 1848 a 1858 pobýval v Americe a po svém návratu do Prahy vnesl do počínajícího ženského hnutí nové myšlenky. Podporoval např. Marii Riegrovou-Palackou v zakládání mateřských škol a opatroven a Elišku Krásnohorskou v úsilí o založení dívčího gymnázia.

⁹³ J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: *Dějiny žen*, s. 375.

⁹⁴ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: *Dějiny žen*, s. 388.

⁹⁵ Zde jsou myšlenky ženské filantropické spolky vznikající od 2. poloviny 19. století, např. *Spolek Slované* vzniklý roku 1848 a další podobné zde uvedeny nejsou.

⁹⁶ M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách...*, s. 80.

Výraznými ženami byly v ženském hnutí sestry spisovatelky, **Karolína Světlá** (1830–1899) a **Sofie Podlipská** (1833–1897). Obě byly provdané, přesto se však velmi aktivně angažovaly v různých ženských spolcích, které často samy zakládaly.

Osobností, která se na rozdíl od výše jmenovaných účastnila i událostí na přelomu století, byla **Věnceslava Lužická-Srbová** (1832–1920), spisovatelka a redaktorka prvního ženského časopisu *Lada*.⁹⁷ Ačkoli se řadí mezi první české emancipistky, její pojetí ženy bylo spíše tradiční: podle ní měla být žena především dobrou matkou a hospodyní.⁹⁸

Marie Reigrová-Palacká (1833–1891) oproti tomu zastávala názor, že ženám by mělo být umožněno vzdělání, které jim do budoucna zajistí hmotné zaopatření. Stejně jako Náprstek byly objektem jejího filantropického působení kromě žen také děti, byla propagátorkou předškolní péče a zakladatelkou první české mateřské školy.⁹⁹

Druhou uvedenou skupinu tvoří vybrané osobnosti, které se věnovaly ženské otázce přímo na přelomu 19. a 20. století. Postoje jednotlivých zde uvedených osob co do emancipace a jejich cílů se však značně lišily.¹⁰⁰

Osobností přímo navazující na předchozí generaci byla spisovatelka **Eliška Krásnohorská** (1847–1926), jejímž velkým vzorem byla K. Světlá. Krásnohorská byla propagátorkou co nejvyššího dívčího vzdělání a jejím největším úspěchem bylo roku 1890 (resp. 1891)¹⁰¹ založení *Minervy*, prvního dívčího gymnázia v Rakousku a v celé střední Evropě.

Do stejné generace patřila i další spisovatelka, **Teréza Nováková** (1853–1912).¹⁰² Ta se v roce 1897 se významně podílela na organizaci *I. československého sjezdu žen* a na přelomu století redigovala dvě úspěšná ženská periodika (*Ženský svět* a *Ženské listy*). Na rozdíl od Krásnohorské viděla smysl v boji o ženské volební právo, snažila se jej prosazovat již na konci 19. století a v roce 1905 spoluorganizovala *Výbor pro volební právo žen*.¹⁰³

⁹⁷ M. TURKOVÁ, *České ženy na I. sjezdu žen československých*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 302.

⁹⁸ Blanka SOUKUPOVÁ, *Česká žena a české dělnictvo. Praha 1867–1881*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 257.

⁹⁹ M. LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti...*, s. 194.

¹⁰⁰ Tento generační konflikt a konflikt jednotlivých proudů na přelomu 19. a 20. století je popsán v kapitole *Emancipace a ženská otázka*.

¹⁰¹ Spolek *Minerva* byl založen roku 1890, v následujícím roce bylo gymnázium otevřeno.

¹⁰² Podrobněji k T. Novákové srov. Irena ŠTĚPÁNOVÁ, *Teréza Nováková*, Praha 2008.

¹⁰³ M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 19.

Jednou z nejhorlivějších bojovnic za volební právo žen byla učitelka **Františka Plamínková** (1875–1942). Patřila do liberálního proudu ženského hnutí, stála u zrodu nejdůležitějších českých ženských organizací 20. století¹⁰⁴ a za první republiky byla významnou politickou personou: kromě domácího působení se zasloužila o rozvoj mezinárodní ženské spolupráce propojením českého ženského hnutí se zahraničním v bohaté aktivní síti spolků a kontaktů.¹⁰⁵

Významnou úlohu v ženském hnutí i nadále hrály české spisovatelky, jako např. **Pavla Moudrá** (1861–1940), překladatelka a autorka didaktických povídek pro dívky, nebo dramatická **Božena Viková-Kunětická** (1862–1934), která se proslavila jako první česká poslankyně, myšlenky silícího feminismu jí však vlastní nebyly. Zatímco většina představitelky liberálního proudu (např. F. Plamínková) se za účelem zisku volebního práva a snažily o propojení se světovým ženským hnutím, Kunětická se od něj vysloveně distancovala.¹⁰⁶ Hlásala mateřství jako nejdůležitější poslání ženy a svou politickou kariéru nevnímala jako úspěch emancipovaných žen, ale jako službu národu.

Osobnostmi, které nelze v tomto skromném výčtu vynechat, jsou profesor **Tomáš Garrigue Masaryk** (1850–1937) a jeho žena **Charlotta Garrigue-Masaryková** (1850–1923). Oba dva se zabývali českým ženským hnutím, Masaryk spíše teoreticky formou přednášek pro ženské spolky,¹⁰⁷ jeho žena pak členstvím v těchto spolcích i přímou podporou potřebných.¹⁰⁸ Masarykovou filozofií bylo, že „otázky ženské není, jako není otázky jen mužské: je otázka společnosti“¹⁰⁹ a v tomto duchu byli oba manželé zastánci stejných práv pro muže a ženy. Masaryk prosazoval ženská práva jakožto poslanec na říšské radě, spolu s ním byli ženským požadavkům nakloněni i někteří další politici, např. Bohuslav Franta či Václav Klobučák.¹¹⁰

¹⁰⁴ Byl to např. *Ženský klub český* (1903), *Výbor pro volební právo žen* (1905) či *Ženská národní rada* (1923). Srov. Dana MUSILOVÁ, *Vztah Františky Plamínkové k rodině Masarykových*, in: Charlotta G. Masaryková, ed. M. L. Neudorfová, Praha 2001, s. 75.

¹⁰⁵ J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: *Dějiny žen*, s. 383.

¹⁰⁶ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: *Dějiny žen*, s. 379.

¹⁰⁷ Příkladem např. přednáška *Žena a politika*, pronesená Masarykem v roce 1901 v ženském kroužku Slavia, srov. Cyklus přednášek. *Ženský list*, 1(4), 1901, s. 5.

¹⁰⁸ Ch. Masaryková byla členkou např. spolku *Domovina* či *Ženského klubu českého* a kromě toho také finančně podporovala dělnickou chudinu, srov. Jana BUREŠOVÁ, *Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům*, in: Charlotta G. Masaryková, s. 147.

¹⁰⁹ Přednáška T. G. Masaryka *Moderní názor na ženu* otištěná v roce 1905 v periodiku *Ženská revue*, dostupné z: M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 152–157.

¹¹⁰ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 460.

3.2 Ženské filantropické spolky

Tyto spolky, jejichž zakladateli byly většinou výše uvedené osobnosti a které vznikaly od poloviny 19. století, byly naprosto klíčové pro dívčí vzdělávání: stát ženské vzdělávací ústavy v dané době nezakládal a počátky českého ženského školství tak zcela vycházely z iniciativy ženských zájmových spolků.¹¹¹ Další úlohu těchto spolků popsal roku 1901 *Ženský svět* ve stati *Na prahu století*: jejich společným rysem bylo vlastenecké cítění, které mělo vést ženy k dobročinnosti, a ta měla následně pozvednout celý český národ.¹¹²

Prvním spolkem tohoto typu byl *Spolek svaté Ludmily* založený v Praze roku 1851 jako ústav na podporu nemajetných vdov a sirotek.¹¹³ Zároveň se vznikem spolku byla zřízena odpolední škola, ve které se nemajetná děvčata učila základním pracovním dovednostem v ženských oborech, jako bylo např. pletení a šití.¹¹⁴ Od roku 1865 začala při spolku díky iniciativě Marie Riegrové-Palacké fungovat pokračovací dívčí škola, která se již zaměřovala na systematickou řemeslnou výuku.¹¹⁵ Do školy byly přijímány pouze pražské dívky z prokazatelně chudých poměrů, výuka se soustředila na praktické dovednosti, se kterými se v budoucnosti měly dívky uplatnit v zaměstnání. Protikladem této školy byla *Městská vyšší dívčí škola* založená roku 1863,¹¹⁶ která byla určena pro dcery materiálně zajištěnějších rodičů. Výuka na ní se naopak zaměřovala na všeobecnou vzdělanost, protože u jejích absolventek se budoucí zaměstnání nepředpokládalo.¹¹⁷ *Spolek svaté Ludmily* se stal českým filantropkám modelem pro zakládání dalších spolků, z důvodu jejich rychlého nárůstu a rozvoje ztrácel koncem 19. století finance i důležitost a roku 1885 byl zrušen.¹¹⁸

Druhým českým ženským spolkem, který byl pro budoucí spolkový život neméně důležitý, byl *Americký klub dam* založený Vojtou Náprstkem a Karolinou Světlou roku 1865. Na počátku *klubu* stály Náprstkovy přednášky o moderních přístrojích používaných americkými ženami k usnadnění domácí práce v letech 1862 a 1863, záhy se přidaly

¹¹¹ Jana BRABENCOVÁ, *České ženy v procesu vývoje českého dívčího vzdělávání ve 2. polovině 19. století*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 207.

¹¹² Příspěvek B. Hoblové s názvem *Na prahu století* vycházel v *Ženském světě* na pokračování od ledna do října roku 1901.

¹¹³ J. BRABENCOVÁ, *České ženy v procesu vývoje...*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s.204

¹¹⁴ M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách...*, s. 61.

¹¹⁵ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 420.

¹¹⁶ J. BRABENCOVÁ, *České ženy v procesu vývoje...*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 205.

¹¹⁷ M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách...*, s. 146.

¹¹⁸ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 421.

přednášky osvětového typu, např. o hygieně či o ženském vzdělávání. Spolek rychle dosáhl značné popularity a výsledkem byla početná skupina pražské ženské elity.¹¹⁹ Jeho členky se v následujících letech často stávaly zakladatelkami dalších spolků, se kterými *Americký klub dam* jako spolek „mateřský“ spolupracoval. Mezi tyto ženy patřily např. Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Věnceslava Lužická-Srbová, Eliška Krásnohorská či Teréza Nováková.

Jedním ze spolků, k jehož vzniku dal podnět *Americký klub dam*, byl **Ženský výrobní spolek český** založený Karolinou Světlou roku 1871. Při vzniku spolku byla založena i dvouletá dívčí průmyslová a obchodní škola se zaměřením na výuku praktických předmětů, která měla absolventkám poskytnout výchovu pro rodinný život, vedení domácnosti a pro některá typicky ženská povolání.¹²⁰ Na rozdíl od školy při *Spolku svaté Ludmily* tato škola přijímala studentky bez rozdílu v majetku a sociálním postavení. Spolková škola při *Ženském výrobním spolku* měla jako první v Čechách připravit dívky všech společenských vrstev, tedy nikoli jen ty nejhudší, pro budoucí zaměstnání. Tiskovou platformou spolku se roku 1873 staly nově vzniklé *Ženské listy*. Hlavního rozmachu dosáhl spolek a k němu přidružená škola v osmdesátých a devadesátých letech 19. století, kdy převzala jeho vedení organizačně schopná Eliška Krásnohorská, která jej pak vedla až do roku 1911. Jejím hlavním cílem bylo umožnit dívkám středoškolské vzdělání rovnocenné s chlapeckým. Pro tuto ideu nenašla příliš podpory, přesto však s prostředky a pomocí *Ženského výrobního spolku* založila a otevřela roku 1891 *Minervu*, první dívčí gymnázium v Rakousku. Po odchodu zakládajících členek na počátku 20. století význam a úroveň spolku pomalu klesaly a roku 1957 *Ženský výrobní spolek český* zanikl.¹²¹ Jeho hlavní význam spočíval v jeho otevřenosti všem společenským vrstvám (dívky se měly od mládí učit vzájemnému respektu bez ohledu na původ a majetek, což nebylo v jiných pražských ženských spolcích obvyklé) a v pomoci jeho absolventkám při hledání zaměstnání (za tím účelem fungovala spolková dílna a obchod).

Další filantropické spolky s datací vzniku v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století nebyly tak početné co do členské základny ani co do počtu svěřenkyň. Spadá mezi ně ***Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek*** založená roku 1884 spisovatelkou Sofií

¹¹⁹ M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách...*, s. 80.

¹²⁰ J. BRABENCOVÁ, *České ženy v procesu vývoje...*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s.207.

¹²¹ M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách...*, s. 122.

Podlipskou na podnět *Spolku českých učitelek*. Nejprve byl založen spolek, o rok později i samotná ochrannovna v Černovicích na Tábořsku, a to jako první dívčí ochrannovna v Rakousku-Uhersku.¹²² O tom, že přístup společnosti k tomuto spolku byl veskrze vstřícný, se můžeme dočíst v přednášce Podlipské *O spustlých dětech*. Pojednává zde o počátcích spolku, o důvodech, proč ochrannovna vznikla a o přístupu společnosti k zanedbaným dětem: „Kdykoli se mi pak zdává po vážných zkušenostech, že jest pochybno radikální napravení spustlých myslí, povznáší mne vždy víra, naděje i láska k věci, s níž setkávám se nejen u lidumilů osvědčených, nýbrž i u lidí jinak lhostejných, ... bývám den co den překvapena a dojata pietou společnosti lidské k úkolu ochrany a záchrany členů nezdárných.“¹²³

Obdobnou funkci jako *Ochrana* měla **Záštit**a se sídlem v Praze. Spolek byl založen roku 1893 členkami *Amerického klubu dam* a *Spolku svaté Ludmily*. Impulsem k jeho založení byla přednáška Marie Červinkové-Riegrové o důvodech kriminality ženské mládeže s názvem *Záštit*a *pracující dívky a ženy*, podle které dostal spolek své jméno. Cílem spolku bylo ubytovat a chránit mladé dívky, které přicházely do Prahy za prací z venkova, neboť byly v přechodném období, než našly zaměstnání, sociálně a ekonomicky zranitelné. Pro tyto dívky spolek otevřel útulnu, která měla poskytnout dočasné ubytování potřebným dívkám bez ohledu na jejich sociální postavení. V praxi tedy *Záštit*a fungovala jako prevence prostituce a jako první dívčí internát v Praze.¹²⁴

Těm ženám, kterým předcházející dva spolky pomoci nestačily a které již v Praze prostituci provozovaly, měla pomoci **Domovina**, *spolek pro záchranu hynoucích žen a dívek*. Ta byla založena roku 1886 z iniciativy církve a její významnou propagátorkou a podporovatelkou byla např. Charlotta Masaryková.

Ze sociálních projektů charitativního charakteru vzniklých přímo na přelomu 19. a 20. století jmenujme **Zátiší**, útulek pro dělnické ženy. Útulek byl zbudovaný z iniciativy Josefy Náprstkové spolu s fondem, který založila pro dělné ženy a dívky roku 1902.¹²⁵

¹²² Jana PAVLÍČKOVÁ, „*Stará vychovatelka*“ *Sofie Podlipská a spolek Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek*, Brno 2004, s. 23.

¹²³ Příspěvek *O spustlých dětech* byl roku 1903 otištěn na pokračování v několika číslech *Ženského světa* z rukopisu Podlipské, původní text byl určen pro cyklus filantropických přednášek roku 1893.

¹²⁴ E. KURFÍRTOVÁ, *Ženské domácí služebnictvo v českých zemích*, s. 82.

¹²⁵ M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách...*, s. 86.

4 Sebepojetí žen z nižších vrstev

Zkoumání sebepojetí českých žen z nižších vrstev společnosti na přelomu 19. a 20. století je podmíněno písemnými prameny, které po sobě tyto ženy zanechaly a kterých je po skrovnu. Přestože úroveň ženské vzdělanosti ke konci 19. století rychle vzrůstala a přestože i dělnice ve státních továrnách musely na základní úrovni ovládat psaní a čtení v mateřském jazyce,¹²⁶ neměly tyto ženy ani čas, asi finanční možnosti ke koupi papíru a psaní si deníků, jak bylo v dané době obvyklé u žen vyšších vrstev.¹²⁷ Předpokládá se, že existovala jejich korespondence např. s rodinami, ta se však nedochovala. Jako jediné prameny, které mají k těmto ženám blízko, se proto nabízejí dobové ženské časopisy. Nejlepším pramenem by byly časopisy takové, které se zaměřovaly na ženy z nižších vrstev a do kterých tyto ženy i samy přispívaly, resp. jejichž jménem časopisy mluvily. Jediným takovým periodikem byl ve sledovaném období *Ženský list*. Ani v jeho případě si však nemůžeme být jisti relevantností pramene co do skutečné sebereflexe obyčejných žen, neboť do periodika přispívala pouze hrstka nejangažovanějších socialistek a je nepravděpodobné, že by masy dělnic bezpodmínečně sdílely názory, jaké časopis jejich jménem hlásá.¹²⁸

4.1 Socialistické ženské hnutí

Ženy hlásící se k socialistické větvi emancipačního hnutí, které se na konci 19. století profilovalo vedle hnutí liberálního, byly shromážděny kolem zmíněného periodika *Ženský list*. Jejich hlavním cílem bylo obdobně jako u liberálních emancipistek prosazení ženského volebního práva, které chtěly využít ke zlepšení dělnických pracovních podmínek a prosazení jejich základních sociálních požadavků.¹²⁹ Spolky, které socialistické ženy zakládaly, se od první generace spolků v mnohém lišily. Jejich vedení již nebylo takovou výsadou, spolkový život měl demokratičtější a političtější ráz. Nejednalo se již o filantropickou činnost ve prospěch jiné vrstvy, tyto spolky vznikaly přímo z iniciativy

¹²⁶ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 406.

¹²⁷ Tématika dívčích deníků z 19. století je podrobně zpracována srov. Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, Praha 2008.

¹²⁸ Myšlen je zde zejména počátek sledovaného období, tedy doba okolo roku 1901. Jiná situace nastala v roce 1905, kdy docházelo k masovým dělnickým manifestacím: zde už jsou postoje nižší společnosti skutečně jednotnější, akceschopnější a příspěvky v periodiku snad více vypovídají o skutečném stavu věci.

¹²⁹ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: *Dějiny žen*, s. 394.

socialistických žen za účelem prosazování zlepšení pracovních a sociálních podmínek a různých ženských práv.

Hlavní představitelkou socialistického křídla a první protagonistkou rovnoprávnosti žen s muži v českém dělnickém prostředí byla **Karla Máchová** (1853–1920),¹³⁰ učitelka a redaktorka *Ženského listu*. Přátelila se s Charlottou Masarykovou, která jí také pomáhala s vydáváním časopisu.¹³¹ Velmi aktivně se zajímala o politiku, v roce 1908 byla jednou ze tří prvních žen, které kdy byly kandidovány na české politické scéně a za první republiky se stala poslankyní za sociální demokracii.¹³²

Kromě společných schůzí a přispívání do časopisu se socialistické ženy často věnovaly veřejným řečnickým vystoupením. To mělo na široké dělnické vrstvy mnohem větší dopad, než tištěné periodikum. Významnými veřejnými řečnicemi byly např. Josefa Škaloudová, Božena Toužilová či Barbora Krapková.¹³³ Z dalších žen kolem *Ženského listu* jmenujme ještě např. Terezii Toužilovou, Františku Skaunicovou, Annu Křenovou a Annu Malou.¹³⁴

Prvopočátky ženské dělnické organizace spadají do sedmdesátých let 19. století. Podnětem k organizaci dělnic byly filantropické snahy intelektuálek z vyšších vrstev správně kulturně směřovat a vést české ženy z nižších tříd, díky nimž se dělnice začaly účastnit různých společenských, kulturních a uměleckých akcí. Zprvu šlo zejména o představitelky dělnické elity, které pak začaly pomalu přebírat úlohu filantropek: spoluorganizovaly např. dobročinné slavnosti u vánočního stromečku, společné výlety či ochotnická představení.¹³⁵ Následně se začaly uskupovat v uměleckých spolcích, např. dívčí pěvecký sbor v pražském Oulu, a od těch již nebylo daleko k požadavku po spolcích politických. Vzhledem k úzkému spojení dělnického prostředí se stranou sociální demokracie měly být tyto spolky jejími ženskými odnožemi se společným programem a cíli.

¹³⁰ B. SOUKUPOVÁ, *Česká žena a české dělnictvo...*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 261.

¹³¹ J. BUREŠOVÁ, *Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům*, in: Charlotta G. Masaryková, s. 147.

¹³² M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 469.

¹³³ D. MARSOVÁ, *Vznik a vývoj Ženského listu (1892–1914)*, s. 35.

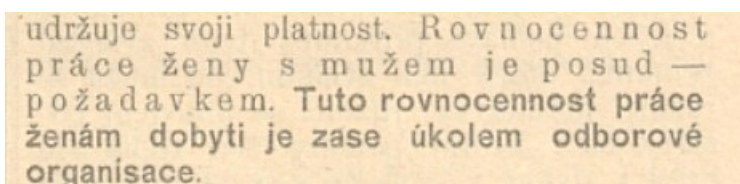
¹³⁴ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: *Dějiny žen*, s. 394.

¹³⁵ B. SOUKUPOVÁ, *Česká žena a české dělnictvo...*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 255.

Na počátku 20. století se také začaly ženy ve větší míře angažovat v odborech. Sociální demokracie měla aktivní ženské odbory zejména v tabákovém a textilním průmyslu, kromě těchto dvou odvětví zůstala odborová práce ještě dlouhou dobu převážně mužskou záležitostí.¹³⁶ Přesto však byly odbory dalším krokem přispívajícím k ženské organizovanosti: např. roku 1904 vzniklo *Odborové sdružení tabákových dělnic v Rakousku*, záhy se začaly odborové skupiny zakládat také ve většině českých tabákových továren a vzhledem k převaze ženských dělnic v tomto odvětví v nich také ženy zastávaly většinu pozic. Účast v odborech pro ně byla přípravou na budoucí politické působení.¹³⁷

Spolky se zájmem o ženy z nižších vrstev, které vznikaly na počátku 20. století, už zpravidla zakládaly tyto ženy samy. Byly většinou spíše menší, spojené s danou lokalitou a místními ženami: sdružovaly se v nich zpravidla dělnice z jednoho podniku či stejného řemesla. Příkladem je např. *Spolek služebných dívek* založený v Praze v roce 1897 z iniciativy dělnic kolem *Ženského listu* nebo *Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných se sídlem v Praze*, založený v září 1905.¹³⁸

Obrázek 4: Odborové organizace a ženy, ZL 1(11), 1901, s. 1.

udržuje svoji platnost. Rovnocennost práce ženy s mužem je posud — požadavkem. Tuto rovnocennost práce ženám dobytí je zase úkolem odborové organizace.

¹³⁶ Jiří POKORNÝ, *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*, in: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, s. 424.

¹³⁷ Eva UHROVÁ, *Po nevyšlapaných stezkách*, Praha 1984, s. 80.

¹³⁸ Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných se sídlem v Praze. *Ženský list*, 5(19), 1905, s. 6.

4.2 Dobový ženský tisk

Ženským tiskem myslíme taková periodika, která byla psána ženami i muži, ale se zaměřením na ženské čtenářky, čili o ženách a pro ženy. V období na přelomu 19. a 20. století vycházela celá řada periodik zaměřujících se na „něžné pohlaví“ či řešících na svých stránkách alespoň příležitostně ženskou otázku. Prvním ženským časopisem, který se na scéně udržel delší dobu a připravoval tak čtenářskou obec na další ženská periodika, byla *Lada* vycházející v letech 1861–1865. V tomto případě se ještě nejednalo o časopis s emancipačními ambicemi, ale o časopis módní. Druhé v pořadí se prosadily *Ženské listy* (1873–1926), k dalším vlivným časopisům patřily také *Kalendář paní a dívek českých* (1887–1891), *Ženský svět* (1897–1930), krátce vycházející *Ženský obzor* (1896) a později také *Ženská Revue* (1905–1918).¹³⁹ Socialistických ženských periodik bylo méně, na přelomu století pouze *Ženský list* (1892–1914) a později např. *Žena* (1911–1914).

Pro podrobnější rozbor byla vybrána následující periodika: *Ženské listy. Časopis k šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami československými* (1873–1926); *Ženský svět. List věnovaný zájmům českých paní a dívek* (1897–1930); *Ženský list. Časopis pracující třídy ženského pohlaví* (1892–1914). Všechna uvedená periodika vznikla ke konci 19. století a v letech 1901 až 1905, již měla ujasněné své zaměření, formu a styl.

Ženský list nejen že byl zaměřen na ženy-dělnice, ale ženy z dělnického prostředí do něj také přispívaly, z hlediska zkoumání sebepojetí žen z nižší třídy společnosti je tedy nejdůležitějším periodikem. První dva jmenované časopisy byly určeny primárně středostavovským ženám a do stejné vrstvy obyvatelstva se řadili autoři a autorky článků. Neposkytují proto o ženách z nižších tříd informace sebereflexivní povahy, špatné podmínky chudých žen však reflektují aspoň z pozice pozorovatele, seznamují s nimi veřejnost a nabádají k jejich nápravě. Navíc je s dělnicemi pojí některé cíle společné pro celé české ženské hnutí. Dalším důvodem zařazení těchto dvou časopisů je značný dosah, který v dané době měly: jak *Ženské listy*, tak *Ženský svět* si v průběhu konce 19. století vybudovaly širokou členskou základnu a ve sledovaném období se jednalo o dva nejčtenější české ženské časopisy.

¹³⁹ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Česká žena v politice a veřejné činnosti...*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 299.

Ženské listy

Ženské listy vznikly v Praze roku 1872 jako příloha ke *Květům* Vítězslava Háška. U jejich zrodu stály osobnosti spojené s *Americkým klubem dam* jako např. Karolina Světlá, Sofie Podlipská či Věnceslava Lužická-Srbová. Dle úvodního svolání se *Ženské listy* měly stát prostorem pro hlasy raného českého feminismu.¹⁴⁰ Příloha se záhy osamostatnila a již od roku 1873 vycházely *Ženské listy* jako nezávislý měsíčník v redakci V. Lužické.

Velký posun periodika novým směrem, resp. jeho konečné vyprofilování, znamenal rok 1874, kdy redakci časopisu převzal *Ženský výrobní spolek* v čele s Eliškou Krásnohorskou. Kromě toho, že se *Ženské listy* staly bulletinem spolku, z jejich obsahu také zmizela většina beletrie. Naopak nově se začaly objevovat naučné články, cestopisné črty, spolkové zprávy, pozvánky na veřejné ženské akce či zprávy z feministického hnutí a jeho úspěchů doma i ve světě.¹⁴¹ Přestože se zpočátku nejednalo o komerčně příliš úspěšný časopis, byl v této době významný, neboť byl hlavní tribunou českých emancipačních snah, konkrétně nástrojem Krásnohorské v boji za co nejvyšší možné vzdělání žen.¹⁴²

Další etapu periodika, kdy se proměnil jeho celkový styl (ačkoli ne tak radikálně, jako při předchozí změně), zahajuje rok 1896 a nová redaktorka Teréza Nováková. Tato etapa je typická dalším rozmachem ženské otázky na stránkách *listů*, která se projevovala zejména vyjadřováním podpory ženám usilujícím o získání volebního práva a navázáním úzké spolupráce se Slovenkami v Martině.

Na přelomu 19. a 20. století působily *Ženské listy* ve srovnání s jinými periodiky tradičně až konzervativně, a to i přes snahu Novákové o jejich postupnou modernizaci. Nadále se zabývaly především propagací dívčího vzdělávání a snahou zušlechťovat čtenářky prostřednictvím literatury. Na rozdíl od *Ženského světa*, který informoval o dění v ženském hnutí napříč spolky, *Ženské listy* se zaměřovaly téměř výhradně na *Ženský výrobní spolek* a nově také na spolek *Minerva* působící při dívčím gymnáziu (příp. na úspěchy jeho absolventek). Konzervativně také působí zaměření *listů* na osoby spojené s jeho založením, což se projevovalo např. pravidelnými výbory z korespondence K. Světlé a S. Podlipské. Ve

¹⁴⁰ Libuše HECZKOVÁ, *První léta časopisu Ženské listy. Co chtěla kritička Eliška Krásnohorská?* in: *Dějiny žen*, s. 323.

¹⁴¹ E. UHROVÁ, *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 27.

¹⁴² L. HECZKOVÁ, *První léta časopisu Ženské listy...*, in: *Dějiny žen*, s. 331.

srovnání s jinými periodiky *Ženské listy* přinášely mnohem méně článků dotýkajících se aktuálních témat a naopak zásobovaly své čtenářky ukázkami z divadelních her, cestopisnými črtami a beletrií s naučnou funkcí, neboť literaturu vnímaly jako klíčový nástroj k zušlechťování lidské morálky.¹⁴³

Ženský svět

Ženský svět začal vycházet v Praze roku 1896 jako příloha obnovené *Ženské bibliotéky*, obdobně jako *Ženské listy* se ale záhy osamostatnil a vycházel vždy pátý a dvacátý den v měsíci až do roku 1930. První redaktorkou samostatného časopisu vycházejícího s dvoutýdenní periodicitou se stala spisovatelka a sympatizantka ženského hnutí Teréza Nováková, která jej redigovala až do roku 1907.¹⁴⁴ Ve stejném roce převzala Nováková také redakci *Ženských listů*, není tedy divu, že v následujícím období najdeme u obou periodik množství shodných prvků. Jedním z nich je zvýšený zájem o Slovensko,¹⁴⁵ obě periodika se na něj začínají orientovat a zastávat se „sester Slovenek“ sužovaných maďarizací.¹⁴⁶ Oproti již zavedeným *Ženským listům* se ale *Ženský svět* chtěl profilovat moderněji, kromě vzdělávání řešil i další aspekty ženské otázky a upozorňoval i na sociální a hospodářské problémy s ženskou otázkou související spíše okrajově.¹⁴⁷ Původním záměrem listu bylo vystříhat se beletrie, po zániku *Ženské bibliotéky* však *Ženský svět* převzal její literární poselství. Stejně jako v *Ženském listu* zde ale najdeme beletrii jen v omezené míře, zpravidla se v jednom čísle uváděla jedna povídka či její část.

Velkou zásluhou žen okolo periodika *Ženský svět* bylo iniciování *I. sjezdu československých žen* roku 1897. Tato událost posunula vývoj ženské otázky v českých zemích o další skok kupředu: vznikl zde *Ústřední spolek českých žen*, který sdružoval všechny dosavadní ženské spolky a zajistil tak celému hnutí propojenost.¹⁴⁸ *Ženský svět* se

¹⁴³ D. MALÁ, Na prahu dvacátého století. *Ženské listy*, 29(11), 1901, s. 227–229.

¹⁴⁴ Kateřina BAREŠOVÁ, *Analýza periodika Ženský svět*, Olomouc 2018, s. 21.

¹⁴⁵ Pod vlivem *Ženského světa* začal na Slovensku roku 1898 vycházet první ženský časopis *Dennica*. Srov. Karol HOLLÝ, *Česko-slovenské vztahy a „ženská otázka“ na prelome 19. a 20. storočia*, in: *Dějiny žen*, s. 339.

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 338.

¹⁴⁷ K. KOŠUTOVÁ, *Koncept ženy na pozadí společenských proměn...*, Praha 2007, s. 27.

¹⁴⁸ Jeho konkurentem se stal v roce 1903 *Ženský klub český*, menší spolky se záhy rozdělily na příznivce jednoho či druhého spolku.

následně stal jeho tiskovým orgánem, kterým zůstal až do roku 1918, díky čemuž měl pevnou čtenářskou základnu.

Rubriky v *Ženském světě* byly různorodější než v *Ženských listech*. Pravidelnou rubrikou byla *Literatura a umění*, která přinášela stručné zprávy o moderních evropských dílech či seznamovala čtenářky s výtahy z českého literárního kánonu. V každém čísle se také nalézala stat' (či její část, statě byly stejně jako povídky často na pokračování) z pera některé ženské emancipistky,¹⁴⁹ dále rubriky *Zdravotnictví*, *Domácnost* a pro tuto práci klíčové *Zprávy spolkové a školní* a *Ze ženských snah a ženské práce*.

Poslední jmenovaná rubrika sloužila do jisté míry jako inzertní plocha, resp. jako informační platforma upozorňující na poptávky po ženské práci. Její význam oproti běžným pracovním inzerátům spočíval v tom, že se zde většinou nejednalo o práce ženami běžně vykonávané, ale o nová odvětví, ve kterých se ženy teprve začínaly uplatňovat.¹⁵⁰ Kromě toho rubrika také upozorňovala na úspěchy jednotlivých žen z celého světa, kterým se podařilo proniknout do pracovních pozic, jež byly dosud přístupné pouze mužům. Takovéto příklady měly sloužit českým ženám jako inspirace a povzbudit jejich snažení na poli trhu práce. Tato rubrika je také jedinou, ve které se občas nalézaly zprávy o poměrech pracujících žen. V některých případech se jednalo o pasáže s prostě sdělovací funkcí, které měly např. informovat o chystaných manifestacích dělnických žen,¹⁵¹ jindy šlo o citově zabarvené sloupky s úmyslem vzbudit lítost zajištěnějších čtenářek a tím je přimět k charitě či snaze o nápravu situace, tehdy text zpravidla obsahoval nějakou formu emotivního zvolání: „*Jaká obžaloba těch šťastných, zdravých, majetných a zároveň jaká pobídka k nápravné práci!*“¹⁵²

Rubriku s názvem *Zprávy spolkové a školní* vedly také *Ženské listy*, v tomto periodiku však stejně pojmenovaná rubrika přinášela informace s mnohem širším záběrem. Nacházely se zde zprávy a oznámení o akcích spolků ze všech kruhů společnosti, které zahrnovaly kromě pozvánek na schůze žen také vánoční charity, karnevaly, plesy apod. Většinou se jednalo

¹⁴⁹ Tyto statě nemusely být nutně aktuální, *Ženský svět* uveřejňoval i díla staršího data. V časopisech z roku 1903 např. najdeme od ledna do dubna na pokračování uvedenou přednášku Sofie Podlipské *O spustlých dětech* z cyklu filantropických přednášek, které proběhly roku 1893.

¹⁵⁰ První číslo *Ženského světa* z roku 1903 např. apeluje na studentky medicíny, aby po svých studiích rozšířily sbory medicek v Bosně, přičemž žena-lékař byla v té době pro mnohé těžko přijatelnou představou.

¹⁵¹ Např. sloupek *Ženy a dívky dělnictva národně-sociálního* v *Ženském světě* 5.4.1901.

¹⁵² Sloupek *Bídne mzdy pracujících žen* vyšel bez uvedení autora v *Ženském světě* 5.3.1901.

o události, které sloužily k pobavení vyšší a střední třídy a z nichž šel výtěžek na dobročinné účely. Propojení spolkových a školních zpráv v obou periodikách lze interpretovat tak, že primárním cílem spolků působících ke konci 19. století byl stále rozvoj ženského vzdělávání, *Ženské listy* a *Ženský svět* byly spolkovými tiskovými tribunami a proto jim otázka spolková a otázka školství splývaly v jednu.

Ženský list

V devadesátých letech 19. století v Českých zemích sílilo sociálně-demokratické hnutí, v jehož rámci vznikl *Ženský list*, první ženský socialistický časopis. Impulsem k jeho založení byla *První veřejná schůze žen a dívek jazyka českého* v Praze v dubnu 1892, kde zazněl požadavek na časopis, který by tlumočil skutečné zájmy českých žen z lidových vrstev.¹⁵³ Dne 1. července 1892 bylo v Brně vydáno první číslo *Ženského listu*, který nadále vycházel každých čtrnáct dní. Vydavatelkou a majitelkou *listu* byla Vilemína (Mína) Hybešová, redaktory sociální demokraté z brněnského periodika *Rovnost* a spolumajitelkou *listu* byla Terezie Toužilová z Prahy, která se ve velké míře zasloužila o jeho rozšíření mimo Moravu. Stejně jako *Ženský svět* a *Ženské listy*, také *Ženský list* přinášel svým čtenářkám zprávy o činnosti českých ženských spolků, vzdělávací a výchovná pojednání a zprávy o feministickém hnutí ve světě, zaměřoval se však na události a úspěchy spojené s dělnictvem.

Tento časopis měl o něco složitější začátky, než předchozí dva, neboť byl určen dělnicím, u kterých nebyly vzhledem k jejich finančním možnostem časopisy obvyklé. Mnohem větší vliv než tištěná periodika na ně mělo mluvené slovo, což si proletářské přispěvatelky *listu* záhy uvědomily a kromě psaní začaly praktikovat také veřejná vystoupení, která otázku dělnické sounáležitosti a postupně také *Ženský list* účinně propagovala.

Roku 1901 došlo k přesídlení redakce *Ženského listu* z Brna do Prahy. Hlavním důvodem byl fakt, že Praha byla hlavním centrem strany sociální demokracie. S přesunem redakce měl časopis získat jak širší okruh odběratelů, tak nové redaktory přímo ze středu

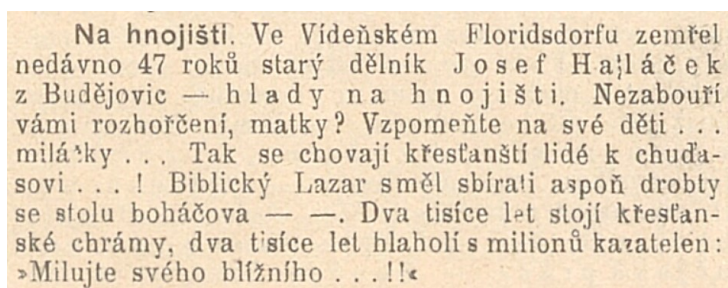
¹⁵³ D. MARSOVÁ, *Vznik a vývoj Ženského listu (1892–1914)*, s. 20.

strany.¹⁵⁴ V Praze se stala redaktorkou učitelka a dlouholetá přispěvatelka *listu* Karla Máchová. Hned prvním pražským číslem dala nová redakce *Ženského listu* v provolání nazvaném *K novému životu!* najevo, s jakými ambicemi bude psát: „... *k vám se obracíme, vy dívky a ženy klesající pod návalem trampot, zaneprázdněné bolestným zápasem o kůrku chleba, oddálené od tábora našeho [...] k vám vřele voláme: Probud'te se! Vzmuzte se k práci a součinnosti! Ať paprsk svobody a blaha zasvitne tisícům chudobných dělnic a zástupům českých žen...!*“¹⁵⁵

Směřování časopisu i jeho styl zůstaly po přesunu redakce bez větších změn, Máchová jej však obohatila o nové rubriky, mj. zavedla sloupky věnované služebným dívkám a dětem.¹⁵⁶ Časopis si nadále uchovával revoluční nádech, který byl patrný jak ve zprávách o poměrech ženské práce, tak v uváděné beletrii. Na rozdíl od umírněnějšího *Ženského světa* a tradičních *Ženských listů*, které řešily ženskou otázku v klidu a seriózně, se *Ženský list* snažil každou větou vzbuzovat ve čtenáři emoce, od soucitu a dojetí až k rozhořčení a hněvu (viz obr. 5).

Jedním z pozoruhodných jevů, u kterého je těžké posoudit, zda souvisel více s ženskou nebo s dělnickou emancipací, bylo brojení proti módě vyšších tříd a snaha o redukci ženských prvků oděvů:¹⁵⁷ časopis např. přinášel zprávy o škodlivosti dlouhých vleček¹⁵⁸ či šněrovaček¹⁵⁹ na dívčí zdraví. Oproti tomu móda dlouhých vlasů vydržela mezi dělnicemi déle, než mezi jinými českými emancipistkami: krátký střih prosazovaly např. dcera Jindřicha Fügnera a první české lékařky.¹⁶⁰

Obrázek 5: *Na hnojišti*, *ZL 1(2)*, 1901, s. 5.

Na hnojišti. Ve Vídeňském Floridsdorfu zemřel nedávno 47 roků starý dělník Josef Haňláček z Budějovic — hladý na hnojišti. Nezapouří vámi rozhořčení, matky? Vzpomeňte na své děti . . . miláčky . . . Tak se chovají křesťanští lidé k chudásovi . . . ! Biblický Lazar směl sbírat aspoň drobty se stolu boháčova — —. Dva tisíce let stojí křesťanské chrámy, dva tisíce let blaholí s milionů kazatelů: »Milujte svého bližního . . . !«

¹⁵⁴ D. MARSOVÁ, *Vznik a vývoj Ženského listu (1892–1914)*, s. 34.

¹⁵⁵ *K novému životu!* *Ženský list*, 1(1), 1901, s. 1–2.

¹⁵⁶ E. UHROVÁ, *Po nevyšlapaných stezkách*, s. 71.

¹⁵⁷ M. LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti...*, s. 108.

¹⁵⁸ Proti vlečkám. *Ženský list*, 2(6), 1902, s. 5.

¹⁵⁹ Lékaři a lékařky o šněrovačkách. *Ženský list*, 2(7), 1902, s. 2.

¹⁶⁰ M. LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti...*, s. 83.

Na závěr této kapitoly budou uvedené periodika stručně srovnána co do přístupu k ženské otázce a k otázce chudiny.

Při porovnávání jednotlivých periodik byl velmi zřetelný konflikt staré a nové spolkové generace. *Ženské listy*, které vznikly v sedmdesátých letech polovině 19. století, byly stále zaměřené spíše vlastenecky, osvětově a charitativně. Oproti tomu *Ženský svět* a *Ženský list* vzniklé těsně před koncem 19. století se aktivně zajímaly o ženské hnutí a o politiku.

V přístupu k otázce chudiny a dělnických žen se nejvíce angažoval *Ženský list*. *Ženský svět* poukazoval na jejich špatnou situaci, spíše však volal po nápravě následků,¹⁶¹ zatímco *Ženský list* měl za cíl změnit její příčiny. *Ženské listy* o problémech chudých vrstev obyvatelstva nepsaly prakticky vůbec.

Z hlediska pojetí ženské otázky byl prioritou *Ženských listů* prospěch národa dosažitelný prostřednictvím dalšího rozvoje dívčího vzdělávání, *Ženský svět* sledoval práva žen bez rozdílu třídy a *Ženský list* naopak prospěch proletariátu jako celku s přihlédnutím ke specifickým problémům a požadavkům dělnictva ženského pohlaví. Proto také nebyl zaměřen národnostně, naopak se chlubil spojením svých sil s německým proletariátem: „*My dnes můžeme s pýchou poukázat na to, že všechno německé organizované dělnictvo sociálně demokratické stojí s námi v jednom táboře...*“¹⁶² To bylo druhým dvěma periodikům krajně nepříjemné: „*Jest bolestnou pravou, že mezi ženami není dosud láska k vlasti tou měrou a tak hluboce pochopena, jak by měla býti.*“¹⁶³

Mezi periodiky překvapivě téměř nedocházelo k polemikám či k vzájemným reakcím na články a příspěvky. Žádné střety a negativní komentáře vůči sobě nevedly časopisy *Ženské listy* a *Ženský svět*, neboť byly oba redigovány jednou redaktorkou (T. Novákovou), takže se spíše vzájemně doplňovaly. Občas vůči nim byla namířena kritika ze strany *Ženského listu*, který osočoval *Ženské listy* z klerikalismu a zaostalých názorů. Oproti tomu mezi *Ženským světem* a *Ženským listem* panoval i přes ojedinělé nesouhlasné názory vzájemný respekt, který se projevil např. vyjádřením, že *Ženský svět* je časopis „*velmi pěkně redigovaný*“.¹⁶⁴ Ve skutečnosti měl *Ženský list* oproti *Ženským listům* a *Ženskému světu* kvůli odlišnému zaměření také jiný okruh čtenářek: občasnou kritiku nemusel časopis, vůči kterému byla

¹⁶¹ Albín BRÁF, O pojišťování. *Ženský svět*, 5(4), 1901, s. 40–41.

¹⁶² Stoupencům československé sociální demokracie. *Ženský list*, 1(4), 1901, s. 1.

¹⁶³ Barbora HOBLOVÁ, Na prahu století. *Ženský svět*, 5(2), 1901, s. 16.

¹⁶⁴ Nedůstojně ponížený tón. *Ženský list*, 2(21), 1902, s. 6.

zaměřena, vůbec zaznamenat. O společných akcích se periodika začala vyjadřovat až po roce 1904 v souvislosti s volebním právem a společnými akcemi, jichž se jejich redaktorky a příspěvatelky účastnily.

Obrázek 6: *Dobrá četba pro ženy?* ZL 1(4), 1901, s. 5.

Dobrá četba pro ženy? V 2. čísle »Ženských Listů« vycházejících v Praze ved-ním Elišky Krásnohorské, je na úvodní straně článek: »Z cesty a výstavy pařížské« od Joh. Kuffnerové. Článek ten znamenitě by se hodil do klerikálního »Kříže« nebo »Marie«. Pisatelka v něm líčí co dobrého snědla a vypila v hotelu, slovem celodenní jídelní lístek a hned na to kde jaký kostel v Paříži, kde byla na mši, kde slyšela zvonit v kostele a celou slavnost božího těla s největší důkladností vypisuje: jaké měly kněží ornáty, čepice a podobné »zajímavosti«. Kdo chce takové věci vidět, nepotřebuje jezdit do Paříže. — Kdo hledí na vše krátkozrakýma klerikálníma brýlemi, ten vidí všude totéž: kostely, kněží, ceremonie — ať s tím ale nečastuje ubohé čtenáře a zejména čtenářky — ženy! Ženy, které potřebují dobré čte by a poučné.

Obrázek 7: *Ženská otázka, její dějinný vývoj a její hospodářská stránka.* ZS 7(12), 1903, s. 146.

zabarvujíc. Tím, že paní širokého vzdělání a rozhledu podjala se studia a vypsání komplikovaného boje proletářů, dostává se čtenářkám hlubokého poučení o poměrech, které střednímu stavu jsou většinou cizí a vzdálené, a bude zajisté málo žen »měšťáckých« které pohnutým líčením matek a klesajících dívek proletářských nebudou do nehlubší duše rozlitéstněny. Povstane v nich přání, podati ubohým ruku, ve spojení s nimi potíratí společného nepřítele, zvrácený, nepokrokový řád společenský. Ale tu právě narazí na nesmiřitelnost, strannickou autorky. Lily Braunová naprosto odmítá jakoukoli koalici žen-proletářek s ženami bourgeoisie, která jen je seslabí a odzbrojí, zatracuje lidumilství, jež dává místo práv almužny hmotné i duševní, hlásá proletářkám, aby v zájmu stavovském spojily se ve svém snažení s muži-dělníky, nikoli s těmi, které v boji za práci a duševní statky stojí proti mužům vrstvy své; ona za nejdůležitější úkol ženského hnutí má nejužší přimknutí se k sociální demokracii a za lék a rozluštění všech chorých a zmatených poměrů lidských stanoví svržení dosavadního hospodářství kapitalistického a nastolení hospodářství sociálně-politického. Vyšším a středním t. zv. měšťáckým stavům žen větší úspěch a vítězství jen tehdy, dají-li se na nové cesty sesocialisování výchovy, školství, rodiny, což, jak již často jsme referovali z článku jejich, docílití chce společnými kuchyněmi, prádelnami, čistírnami,

4.3 Hlavní snahy a cíle

Tato kapitola postihuje nejvýraznější směry, kterými se ubíraly snahy českých žen z nižších vrstev společnosti na počátku dvacátého století. Klíčovým pramenem k jejich poznání bylo periodikum *Ženský list* (také jako ZL) v letech 1901 až 1905, není-li uvedeno jinak, jsou informace a názory čerpány z něj.

Požadavky dělnic hlásané v *Ženském listu* byly různorodé, od úpravy pracovní doby a bezpečnosti práce k snahám o zrovnoprávnění nemanželských dětí a volebnímu právu žen.¹⁶⁵ V průběhu pěti let se příliš neměnily, protože u většiny z nich se v pozorované době nepodařilo dosáhnout uspokojivých úspěchů. Přestože jsou tyto snahy níže rozděleny do několika samostatných skupin, jednalo se o problémy vzájemně úzce propojené: např. v úryvku z článku Význam osmihodinové doby pracovní pro dělnice je jako jeden celek uveden požadavek ženského vzdělání, organizovanosti, zkrácení pracovní doby a politické rovnoprávnosti: „*Vzdělání, uvědomění a organisace jsou jejími zbraněmi. Čím méně zná proletářská žena sociální své postavení, tím více je jí třeba se vzdělávat, čím slabší je v boji proti kapitálu, tím nevyhnutelněji potřebuje organisace. Aby tomu dosáhla, musí nabýti volného času a toho dobude bojem o zkrácení pracovní doby, bojem o osmihodinovou dobu pracovní. Osmihodinová doba pracovní je důležitou podmínkou řádné organisace, vyškolení pro boj proletářek, podmínkou politické rovnosti v boji za osvobození práce.*“¹⁶⁶

Dělnice se snažily dosáhnout svých cílů prostřednictvím propagace svých názorů na schůzích a v tisku, šířením petic a také čím dál hojnějšími dělnickými stávkami. *Ženský list* své čtenářky nabádal, aby se jich účastnily, a tzv. „stávkokazky“ na svých stránkách odsuzoval a veřejně pranýřoval (viz obr. 9).

Při prosazování svých názorů a požadavků na změny narážely ženy všech vrstev na různé překážky. Těmi byly např. představy o odlišných fyzických a psychických vlastnostech mezi pohlavími (u žen se předpokládala menší inteligence),¹⁶⁷ což byl argument proti přítomnosti žen na vyšších postech na pracovišti či v politice. Některé stereotypy byly již na přelomu 19. a 20. století téměř překonány, např. „přirozená“ dělba mužských

¹⁶⁵ Základní osnovu požadavků uváděných v *Ženském listu* od roku 1901 formulovaly české dělnice na základě přednášek Dr. Verkaufy ve Vídni. Srov. Požadavky dělnic. *Ženský list*, 1(5), 1901, s. 1–2.

¹⁶⁶ Karla MÁCHOVÁ, Význam osmihodinové pracovní doby pro dělnice. *Ženský list*, 1(2), 1901, s. 2.

¹⁶⁷ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: Dějiny žen, s. 387.

a ženských sfér, podle které měla být žena zachována rodinnému životu a do veřejného se nevměšovat.¹⁶⁸ Naopak stále aktuální byly námitky mužů, že jim ženy zabírají pracovní pozice a oni proto nejsou s to zabezpečit rodinu.¹⁶⁹ Ani v ženských kruzích nenašly emancipistky vždy zastání. Kromě rozdílných cílů jednotlivých skupin ženského hnutí v Čechách působily také ženské katolické spolky, které měly mnohem početnější členskou základnu a které proti emancipačním snahám brojily.¹⁷⁰

Obrázek 8: Našim soudružkám! ZL 1(8), 1901, s. 7.

Našim soudružkám! Učelem každého listu po jedné stránce je tepati a na pranýř stavěti všemožné zlořády a nepřístojnosti; tím více úkol ten plniti má list dělnický a list náš, hájící zájmy pracujících žen. Proto nechť každá soudružka k listu našemu s důvěrou se obrací a případné nepřístojnosti v továrnách, dílnách i ve svém okolí bez obalu nám sdělí, aby tak list byl skutečným ochrancem dělnic a výrazem potřeb a snah socialistických žen!

Obrázek 9: Stávkokazky, ZL 1(14), 1901, s. 8.

Stávkokazky. V barvířské dílně Fritschově v Holešovicích vypukla stávka. Našlo se však několik lidí, kteří stávku tu přivodily a saly se stávkokazky. I čtyři ženy vzaly si na svědomí stávku poškoditi. Jsou to barvířky: Marie Vorlíčková, Marie Mrskočová, Anna Ebertová a Albína Závíšková. Jak je to ohyzdné a odsouzení hodné, propůjčili za poškozovatele dělnictva, které hájí své živobyti!

Obrázek 104 a 11: Průmyslová noční práce dělnic v Rakousku, ZL 3(10), 1903, s. 3.

a žádáme též:

1. Zápověď práce noční vůbec.
 2. Zákaz práce ženské ve všech podnicích průmyslových, kde trpí zdraví a organismus ženy. Zákonnou ochranu a opatření zdravotní v továrnách a dílnách vůbec.
 3. Pro všechny dělnice zavedení zákonné osmihodinné doby pracovní a zavedení polodenního klidu sobotního.
 4. Rozšíření ochranného zákonodárství na průmyslovou práci domácích.
 5. Zavedení továrních inspektorek.
 6. Kvalitní (shromáždovací) svobodu pro dělnice.
 7. Aktivní a pasivní právo volební do rozhodčích soudů.
 8. Zákaz práce po 8 neděl po slehnutí, když dítě jest živé a 6 neděl po slehnutí, když bylo zemřelo. Právo zastavení práce bez předchozí výpovědi v době těhotenství dělnice.
- Doplnění zákona nemocenského pro šestinedělky, by se jim dostalo úplného týdňního platu. Jdeme tu v některých bodech dále než spisovatelka brožurky slč. Arltová.
- Pevná organizace dělnic všech oborů může jedině uspíšiti splnění těchto požadavků.

¹⁶⁸ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: Dějiny žen, s.392.

¹⁶⁹ D. MALÁ, Na prahu dvacátého století. *Ženské listy*, 29(8–9), 1901, s. 169–172.

¹⁷⁰ J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: Dějiny žen, s. 377.

4.3.1 Pracovní podmínky

Pracovní doba na konci 19. století byla v některých továrnách až šestnáct hodin denně, přičemž průměrná směna v textilních továrnách byla třináctihodinová.¹⁷¹ V jednotlivých odvětvích a podnicích se mohla pracovní doba různit, zpravidla však ženě neposkytovala příliš času na zaopatření dětí a domácnosti.¹⁷² Na počátku 20. století docházelo vlivem dělnických stávek ke zkracování pracovní doby, která často nebyla nařízena státem, ale vyhlášena samotným podnikem,¹⁷³ průměrná pracovní doba dělnic se v té době pohybovala kolem jedenácti hodin denně.

Dlouhodobým cílem ZL bylo prosadit osmihodinovou pracovní dobu, protože „*proletářská žena musí své síly rozdělit na dvě, v domácnosti a v práci průmyslové a byť i byla svobodnou, musí konati mnohé domácí práce, jichž jsou muži sprostěni.*“¹⁷⁴ Volný čas, který by zavedením osmihodinové doby vznikl, měly dělnice kromě péče o domácnost využít také k „*duševnímu vzdělání a zušlechtění a samostatnému přemýšlení*“¹⁷⁵ a následně se měly uvědomělé ženy více zapojit do dělnického hnutí.

Kromě zkrácení pracovní doby dělnice také požadovaly prodloužení volného času během víkendu. Hlavní zájem na něm měly vdané ženy, které musely obstarávat rodinu: „*Sobotní odpůldne nechť patří nám, naší domácnosti a našim dětem!*“¹⁷⁶ Kromě volného sobotního odpoledne žádaly dělnice také volné neděle pro všechna zaměstnání, včetně potravinářských obchodů. *Ženský list* upozorňoval na to, že pomocníci a pomocnice v obchodech nemají ani jeden den volna. Po neúspěchu prosazení volných nedělí časopis nabádal čtenářky, aby aspoň v neděli nechodily nakupovat: „*[dělnictvo] by své potřeby nakoupilo ve dny všední, zejména v sobotu, čímž by obchodníky donutilo, aby v neděli, kdy by nikdo kupovati nešel, krámy své uzavřelo a svému pomocnictvu nedělní klid poskytlo.*“¹⁷⁷

¹⁷¹ J. MACHAČOVÁ, *Pracovní doba a zaměstnávání žen a dětí...*, in: Slezský sborník 87, s. 281.

¹⁷² Např. průměrná pracovní směna v textilních závodech na Liberecku byla na konci 19. století třináctihodinová a sklářští dělníci strávili v továrně denně 12–16 hodin, přičemž pravidelné směny mohly být podle potřeby prodlužovány. Srov. *Tamtéž*, s. 281.

¹⁷³ *Tamtéž*, s. 284.

¹⁷⁴ K. MÁCHOVÁ, Význam osmihodinové pracovní doby pro dělnice. *Ženský list*, 1(2), 1901, s. 1.

¹⁷⁵ *Tamtéž*, s. 1.

¹⁷⁶ Sobotní odpůldne nechť patří nám, naší domácnosti a našim dětem! *Ženský list*, 2(11), 1902, s. 2.

¹⁷⁷ Nekupujte v neděli! *Ženský list*, 2(11), 1902, s. 4.

Posledním požadavkem směřujícím k úpravě pracovní doby byl zákaz noční práce žen. Ta byla výrazně omezena v roce 1900, socialistky však požadovaly její úplné odstranění „ve všech podnicích až na ony, jež z technických příčin nelze úplně zastavit.“¹⁷⁸ Důvodem byly negativní dopady pravidelné noční práce na zdraví žen: „Noční práce působí totiž zhoubně na zdraví, zvláště ženštin. [...] v noci má si ústrojí odpočinouti, svalstvo zotaviti v klidu [...] musí nedostatek spánku při noční práci zdraví bez toho nehygienickou živností ohrožené rozhlodati nadobro.“¹⁷⁹

Dalším požadavkem byla úprava bezpečnosti práce, resp. požadavek, aby ženy nebyly zaměstnávány při pracích škodících jejich organismu a ohrožujících je na zdraví či na životě. Týkalo se to zejména pracovišť s nebezpečnými chemikáliemi jako byly např. sirkárny, v nichž ženy přicházely denně do styku s jedovatým bílým fosforem. V roce 1903 byl díky agitaci dělnic a po zdravotních a hygienických kontrolách prodej sirek z bílého fosforu kvůli jeho škodlivosti na zdraví zakázán,¹⁸⁰ následovalo zastavení jejich výroby a přechod k výrobě zápalek z látek neohrožujících zdraví dělníků.

S bezpečností práce souvisela také snaha prosadit v odvětvích s převahou žen tovární inspektorky místo inspektorů: „Zkušenost dokázala, že dělnice spíše se svěří se svými stesky a odhalí svá přání ženě nežli muži.“¹⁸¹ Požadavek zavedení živnostenských a zdravotních inspektorek vzešla z dělnických kruhů, dělnice však nebyly jediné, kdo inspektorky prosazoval: jejich požadavek v roce 1905 petičně podpořil *Ústřední spolek českých žen*. Socialistky, které ve většině případů pomoc „měšťanek“ odmítaly, se stavěly k této petici s povděkem: „Pro nás, ženy sociálně demokratické, musil by i tento krok býti vítaným, ježto znění petice neukazovalo ráz měšťáckého zpátečnictví.“¹⁸²

¹⁷⁸ Noční průmyslová práce žen. *Ženský list*, 3(12), 1903, s. 2.

¹⁷⁹ Choroba švadlen. *Ženský list*, 1(17), 1901, s. 5–6.

¹⁸⁰ Zákaz prodeje sirek z bílého a žlutého fosforu. *Ženský list*, 3(5), 1903, s. 5.

¹⁸¹ Živnostenské inspektorky. *Ženský list*, 1(21), 1901, s. 4–5.

¹⁸² K otázce továrních inspektorek. *Ženský list*, 5(12), 1905, s. 2.

Obrázek 5: *Sobotní odpůldne nechť patří nám, naši domácnosti a našim dětem!* ZL 2(11), 1902, s. 2.

Bude naším úkolem i v Rakousku pohnouti otázkou sobotní úlevy v práci. Zejména dělnické ženy mají pro tento požadavek nespočetnou řadu vážných důvodů. **»Sobotní odpůldne nechť patří nám, naši domácnosti a našim dětem!«** to budiž také náš požadavek do budoucnosti. Jak nám ukazují příklady zemí jiných a potvrzují úsudky vážných osob o zavedení této neocenitelné úlevy, není požadavek náš neuskutečnitelným a zbytečným! Nechceme celý svůj život, všechn svůj čas vynaložit na ubíjení svého zdraví a péčování bezedného měšce kapitalisty. — Chceme také žítí sobě, svým rodinám — svému štěstí! **Chceme být také lidmi!**

Obrázek 63: *Nekupujte v neděli!* ZL 2(11), 1902, s. 4.

Nekupujte v neděli! Mezi dělnictvo nejděší dobou pracovní postizené, náleží bez odporu obchodní pomocnictvo, u něhož zejména nedělní klid, který již tolik vrstev dělnictva si dobylo, vůbec nestává. Za tou příčinou zabáhili obchodní pomocníci úsilivou agitací mezi obyvatelstvem, žádající od něho, by jim bylo v dosažení nedělního klidu nápomocno tím, že by své potřeby nakoupilo ve dny všední, zejména v sobotu, čímž by obchodníky donutilo, aby v neděli, kdy by nikdo kupovati nešel, krámy své uzavřelo a svému pomocnictvu nedělní klid poskytl. Považující tuto snahu obchodního pomocnictva za nedělní klid za nejvýše oprávněnou a spravedlivou, **apelujeme na čtenárky naše**, aby s touž solidaritou a ochotou, s jakou vycházely až dosud vstříc každému mzdovému boji svých spolubratří na poli práce, **byly tohoto volání obchodního pomocnictva pamětlivý a obstavše si v čas všechny své domácí potřeby, učinily si pro vždy zásadu: Nekupovati v neděli!**

Obrázek 74: *Noční průmyslová práce žen*, ZL 3(12), 1903, s. 3.

Žádáme za odstranění noční práce i u mužů, ale tím více u žen, a proto se vši energií zasazovati se budeme za odstranění noční práce žen a mladistvých dělníků.

Obrázek 85: *Zákaz prodeje sirek z bílého a žlutého fosforu*, ZL 3(5), 1903, s. 5.

Zákaz prodeje sirek z bílého a žlutého fosforu. V jednom z časopisů pražských poukázáno v poslední době ku vzmaňající se otravě lidí těmito sirkami a učiněn návrh, aby nebylo dovoleno sirek těch prodávati. My jdeme dále a žádáme, aby nebylo dovoleno sirek těch vyráběti, ani sem dovážeti. Při výrobě těchto sirek trpí dělnice brozně na svém zdraví a nekrose padá tisíce obětí za rok. Hrozné přímo jest podívání na oběti, jež sirkárny do roka pohlčí, co podkopáno tu zdraví.

Obrázek 96: *Práce vdaných žen v továrně*, ZL 3(25), 1903, s. 2.

1. Zkrácení doby pracovní a ukončení práce v poledne před nedělí a svátkem.
2. Zákaz práce noční bezpodmínečně ve všech průmyslových podnicích.
3. Ženy buďtež vyloučeny z prací oněch, jež škodlivé jsou zdraví.
4. V době těhotenství před slehnutím budiž dáno prázdno 4 neděle a 6 neděl po slehnutí s plným výdělkem denním.
5. Ženám těhotným buď dovoleno opustiti práci bez předchozího oznámení se zárukou opětného přijetí do práce.
6. Přestávka polední trvej 2 hodiny, aby žena mohla přihlídnouti k domácnosti a dětem.
7. Všude buďte státem, zemí a obcí zřízena porodní oddělení při nemocnicích a domy pro kojence.
8. Budiž zavedeno invalidní pojištění pro ženy i pojištění v neschopnosti ku práci.

Obrázek 107: *Živnostenské inspektorky*, ZL 1(21), 1901, s. 5.

jako žen — volají důrazně po jich zavedení. Zkušenost dokázala, že dělnice spíše se světí se svými steskami a odhalí svá přání ženě nežli muži. V jiných státech Evropy jsou již živnostenské inspektorky dosazeny, nejuvější stane se tak v Dánsku a v německém státě Reusském. Naším úkolem bude rázně se zasazovati o zavedení továrních inspektorek v Rakousku!

Obrázek 18: *K otázce továrních inspektorek*, ZL 5(12), 1905, s. 2.

Dnes vracíme se k otázce té také proto, že otázky továrních inspektorek povšimly si ženy měšťácké, totiž **»Ústřední spolek českých žen v Praze«**, jenž k ministerstvu podal petici za tento požadavek. Pro nás, ženy sociálně demokratické, musil by i tento krok býti vítaným, ježto znění petice neukazovalo ráz měšťáckého zpátečnictví.

Specifickým odvětvím, ve kterém byla úprava pracovních podmínek mnohem hůře vymahatelná, byla domácí průmyslová práce. Kromě špatně kontrolovatelné pracovní doby bylo jejím velkým problémem zaměstnávání dětí. Průvodní jevy a negativní důsledky tohoto typu práce popsala v ZL např. Karla Máchová: „*Dlouhá, vysilující pracovní doba, nízké mzdy, práce nedospělých dětí, vyděračství sprostředkovatelů jsou hlavními stinnými stránkami domácí práce. [...] Zejména ze zpráv c. k. živnostenských dozorcích úřadů možno seznati, v jak trudných poměrech žijí celé rodiny, muži, ženy i děti obživující se při tkalcovství, košíkářství, sklářství.*“¹⁸³ Jako řešení předkládá požadavky na přísnější kontroly domácích podmínek a také doporučení, aby byla domácí práce omezována nebo ideálně úplně rušena.

Další požadavek týkající se pracovních podmínek se týkal pouze služek: socialistky prosazovaly zrušení čeledního řádu, který se na ně vztahoval. *Ženský list* se o něm vyjádřil jakožto o „*otroctví naší doby*“¹⁸⁴ a středověkém systému. Podle čeledního řádu měl zaměstnavatel absolutní moc nad volným časem služebných: „*ani tolik volnosti jim není přiznáno jako učňům, aby mohly chodit do pokračovací školy – kdyby pro ně nějaká taková byla.*“¹⁸⁵ Proti tomu ZL ostře protestoval: v rubrice *Různé zprávy* pravidelně přinášel příběhy nešťastných služek a apeloval na ně, aby se spojily a nenechaly si tyto poměry líbit.

Posledním požadavkem spjatým s prací bylo mzdové zrovnoprávnění žen a mužů: „*Nižší mzda za práci působí, že žena nemůže si ani tolik dopřáti jako muž v témže zaměstnání, a proto jest dvojnásob vysilována: špatným živením a úmornou prací.*“¹⁸⁶

¹⁸³ Domácí práce. *Ženský list*, 1(17), 1901, s. 1.

¹⁸⁴ Otroctví naší doby. *Ženský list*, 5(16), 1905, s. 2.

¹⁸⁵ Proč si lidé zoufají? *Ženský list*, 1(4), 1901, s. 7.

¹⁸⁶ Noční průmyslová práce žen. *Ženský list*, 3(12), 1903, s. 3.

Obrázek 1911: Ochranná zákonodárství pro ženy v práci průmyslové, ZL 1(20), 1901, s. 1.

Mnozí domnívají se, že žena matka jest lépe na tom při výrobě průmyslové domácí. Práce ta je však často mnohem záhubnější než práce tovární, jednak proto, že jest ještě méně placena oproti práci tovární, jednak že jest přetěžující. Žena doma pracující nemůže se též věnovati dětem, neboť každý okamžik hledí využitkovati, je zhoubnou jejímu zdraví, neboť provozuje se v místnostech nedostatečných, zdraví škodlivých. Práce ta vymyká se úplně inspekci. Pokud lze odhadnouti, jest

Obrázek 120: Odstraňte čelední řád a čelední právo, ZL 3(8), 1903, s. 2.

Odměna za práci v mnohých místech je bídná a často i o tu mnohá služebná dívka se musí souditi. A ku všem těmto smutným poměrům platí co pohana pro kulturní XIX. století čelední řád ze XVI století a zákon ve služebných knížkách, kterým dává se všechno právo paním a žádné služebným. A i tu, kde pravda je na straně služebné, běře se v ochranu paní a vždy se jí dá za pravdu. Již často učiněn pokus o organizaci služek, která jediná by mohla přivoditi do jich zotročeného života zlepšení, ale pokusy ty vyšly vždy nadarmo.

Ale na dělnictvu jest, aby těmto ujařmeným dopomohlo k lepší budoucnosti. Budeme se domáhati odstranění čeledního řádu a čeledního zákona všemi silami prostřednictvím našich socialistických poslanců.

Proto pryč s čeledním řádem a čeledním zákonem.

Obrázek 131: Socialism a ženy, ZL 4(2), 1904, s. 2.

Farizejská společnost, aby zakryla své nízké názory na ženu, vychvaluje do oblak důležitost mateřství pro ženu a to jen vdanou, v tom má vrcholit celé ženství. Názor tento i učení je nesprávné. Tím se dnes uvědomělá žena nedá uchlácholiti. Ona chce aby přiznána jí byla stejná společenská a politická práva s muži. UVědomělá žena žádá volnou volbu svého povolání, žádá přístup ku všem pracím, jež neohrožují její zdraví, žádá stejnou mzdu za svou práci jako muž a nepřeje si býti vydržována prací muže.

Tyto požadavky mohou naléztí jedině svého uskutečnění v socialismu, když ženy požadavky ty budou si uvědomovati, když pro ně budou pracovatí.

4.3.2 Zdraví

Ženy pracující v různých průmyslových odvětvích bývaly stíženy odlišnými chorobami. Textilní dělnice trpěly na souchotiny a tuberkulózu,¹⁸⁷ v tabákovém průmyslu byly časté potíže s trávením,¹⁸⁸ dělnice v sirkárnách se potýkaly s nekrózami, kuchařky a žehličky s chudokrevností a revmatismem.¹⁸⁹ Situaci měla zlepšit úprava bezpečnosti práce a kratší pracovní doba. Dělnice však také požadovaly pojištění pro případ nemoci, neschopnosti práce a stáří. V tomto ohledu byl rozdíl v továrnách státních (např. tabákový průmysl) a soukromých (např. textilnictví): státní továrny zajišťovaly lékařskou péči a penzijní zajištění, soukromé nikoli.¹⁹⁰ Kromě pracujících dělnic v produktivním věku měly být státem zajištěny také dělnické vdovy a sirotci. Úsilí o jejich pojištění je jedním z příkladů problému, který se v periodiku řešil v celém sledovaném období, protože v něm nedošlo k uspokojivým změnám. Vinu na tom podle ZL nesli i dělníci sami: „*Že požadavek pojištění ve stáří a neschopnosti ku práci a pojištění vdov a sirotek dnes stát dosud neuskutečnil, nesou vinu z velké části dělnice a dělníci, poněvadž málo pozornosti tomu věnovali.*“¹⁹¹

Další otázkou bylo těhotenství a zajištění ženy v období kolem porodu. V roce 1900 bylo stanoveno volno dělnic na 4 týdny po slehnutí.¹⁹² Ačkoli bylo toto volno povinné a zaměstnavatel měl po jeho dobu rodičku hmotně zajistit, žena s dítětem zůstala nezřídka bez finanční podpory.¹⁹³ Z toho důvodu se pak ženy snažily nastoupit do práce dříve, než uplynula povinná lhůta, což se odráželo na jejich zdraví a úmrtnosti dětí. Snahou dělnic bylo prosadit delší volno, ideálně po celé šestinedělí, a zajistit kontroly, aby se zaměstnavatelé o matky skutečně hmotně postarali a toto volno dodržovali: „... *zákon u členek pokladem uznává za nemoc také onen stav, přivoděný slehnutím. Z toho následuje, že povinnost pokladny k vyplácení podpory nastává [...] ne teprve po ukončeném porodu, nýbrž již počátkem tohoto. [...] šestinedělky mají potřebí zvláštní ochrany. Nesmí býti tedy [...] před uplynutím čtyř týdnů po slehnutí prohlášeny za žádných okolností za práce schopny.*“¹⁹⁴

¹⁸⁷ J. POKORNÝ, *Odborářka...*, in: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, s. 420.

¹⁸⁸ Poměry v c. k. tabákových továrnách. *Ženský list*, 1(6), 1901, s. 6.

¹⁸⁹ Různá onemocnění žen dle povolání. *Ženský list*, 4(11), 1904, s. 2–3.

¹⁹⁰ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 406.

¹⁹¹ Význam starobince a invalidního pojištění a zaopatření vdov a sirotek. *Ženský list*, 3(17), 1903, s. 3.

¹⁹² M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 405.

¹⁹³ J. ENGLOVÁ, *Sociologické aspekty zaměstnávání žen...*, in: *Studie k sociálním dějinám*, s. 87.

¹⁹⁴ K nemocenskému pojišťování. *Ženský list*, 1(1), 1901, s. 6.

Obrázek 142: Petice, ZL 1(20), 1901, s. 4.

K organizaci dělnic c. k. tabákových továren.
K stávajícím již několika organizacím dělnic v c. k. tabákových továrnách přidružili se v nejbližší době organizace nové, k nimž se činí přípravy. Dělnice v tabákových továrnách ve Vídni čile se přičinují o založení této. Ve Fürstenfeldu (Štýrsko) uspořádaly dělnice z tabákové továrny tamější rovněž schůzi, ve které jednaly o založení spolku. Bylo by na čase, aby i v českých krajích překročeno bylo k podobné snaze! Doufáme, že v nejbližší době v některém z obvodů tabákových továren bude dán k tomu první podnět!

Petice pro zavedení starobního a invalidního pojišťování, rovněž i za zaopatření vdov a sirotek podpisovány byly pracu-

jícím lidem v celé říši. Poslanci sociálně demokratičtí petice tyto předložili těchto dnů sněmovně. Souhlas s tímto projevilo v těchto peticích 575.995 osob obojího pohlaví svými podpisy. Krom toho podáno bylo dotyčnými poslanci 1228 petic obecních zastupitelstev a 1141 petic dělnických spolků. Tím podal pracující lid zajisté výmluvný důkaz, jak uznává důležitost a naléhavost tohoto pojištění. V podpisování petic ještě se pokračuje. Nelení nikdo a přispějí k této petiční akci.

Volby do Urazové pojišťovny pro král. České konati se budou v listopadu. [Své zástupce do tohoto důležitého ústavu volí dělnictvo ve skupinách dle odborů. Letos budou vykonány doplňovací volby přisedících a náhradníků ve skupině IV.

Obrázek 23: Pro pojišťování vdov a sirotek, ZL 1(14), 1901, s. 7.

Pro pojišťování vdov a sirotek a pro starobní a invalidní pojištění dělnictva pořádá strana sociálně demokratická těchto dnů po celé říši manifestační projevy. Toto pojištění je jedním z nejdůležitějších požadavků pracujícího lidu a také bez odporu nejvyšší spravedlivým. Kdo by mohl popírat oprávněnost tohoto požadavku? Či je spravedlivé, aby dělník, který celý svůj život strávil v poctivé práci a námaze, z níž společnosti lidské jediné plyne blahobyt, aby tento dělník v starobě a v neschoposti ku práci vydán byl na pospas hladu a odkázán k žebrácké mošně? Aby jeho vdova s dítkami, z nichž má vychovati společnost užitečné lidi, ponechána byla živoření a plahočení a děti hladu a zkáze? Pro tento požadavek musí býti každý, kdo má jen poněkud lidského pojetí o povinnostech státu k pracujícím vrstvám, kdo jen trochu moderněji pojímá společenskou organizaci. A na tuto povinnost, postarati se o sestárle, k práci neschopné dělníky, o jejich vdovy a dítky, chce dělnictvo upomenouti říšskou radu před novým jejím zasedáním. Dělnictvo účastí svou na táborech a schůzích za tímto účelem pořádaných dokázati má opravdový zájem o provedení tohoto dělnického požadavku. — Proto, soudružky, kde schůze ve věci té se koná, jděte, účastněte se, přimějte i své družky v dílně a v továrně k účastenství!

Obrázek 154: Pojišťování starobní a invalidní, ZL 1(15), 1901, s. 1.

V posledním zasedání podala vláda návrh na starobní pojištění — soukromého úřednictva. Tu konečně vyčerpalo již dělnictvo trpělivost a vzhopilo se jednomyslně k tomu — vládě důrazně připomenouti její povinnost: postarati se o sestárle dělníky a dělnice, o neschopné k práci, o vdovy a sirotky.

Obrázek 165: Význam starobního a invalidního pojištění a zaopatření vdov a sirotek, ZL 3(17), 1903, s. 3.

Že požadavek pojištění ve stáří a neschopnosti ku práci a pojištění vdov a sirotek dnes stát dosud neuskutečnil, nesouvinu z velké části dělnice i dělníci, poněvadž málo pozornosti tomuto věnovali.

My návrh, jak poslanci sociálně demokratičtí na říšské radě učinili stran pojištění dělnictva, nepustíme se zřetele, budeme se jej úsilovně domáhati.

Obrázek 176: K nemocenskému pojišťování, ZL 1(1), 1901, s. 6.

K nemocenskému pojišťování. V jistém odvolání, týkajícím se podpory šestinedělky před slehnutím, vydalo ministerstvo toto rozhodnutí: Z ustanovení § 6., odst. 4. vysvítá, že zákon u členek pokladen uznává za nemoc také onen stav, přivoděný slehnutím. Z toho následuje, že povinnost pokladny k vyplácení podpory nastává tím okamžikem, kdy u členů počíná neschopnost k výdělku a to ne teprve po ukončeném porodu, nýbrž již počátkem tohoto. Ustanovení, že šestinedělky při normálním (obyčejném) průběhu šestinedělí mají nárok na podporu nejméně za čtyři týdny po jich slehnutí, má tedy jen ten význam, že šestinedělky mají potřebi zvláštní ochrany. Nesmí býti tedy ani při normálním (obyčejném) průběhu šestinedělí před uplynutím čtyř týdnů po slehnutí prohlášeny za žádných okolností za práce schopny.

4.3.3 Děti a rodina

Těhotenství a narození dítěte zpravidla znamenalo pro ženu z nižších vrstev značnou komplikaci. Pokud se jednalo o ženu svobodnou a zaměstnanou, mohla kvůli těhotenství o svou práci přijít a skončit na chodníku u prostituce. U vdaných žen byla situace lepší, přesto byl však každý další hladový krk v rodinném rozpočtu znát, nemluvě o riziku úmrtí matky při porodu. Oba emancipační proudy na počátku 20. století (liberální i socialistický) se shodly na požadavku ochrany a zajištění bezpečného materství.¹⁹⁵ Do toho spadala otázka práce v těhotenství a po porodu a později také zajištění dítěte, když matka nastoupila do práce. Ženy z vyšších vrstev tento problém neřešily: buď do práce nechodily, nebo mohly svěřit dítě služebné, v chudých rodinách však ani jedna varianta nepřicházela v úvahu.¹⁹⁶

Problematickou otázkou byla výživa dětí dělnic, jelikož ty se musely záhy po slehnutí navrátit do práce, kde pak trávily celé dny jen s krátkými přestávkami na oběd. Novorozence se často ujala sousedka, která se svým vlastním dítětem zůstala doma a mohla obě děti kojit.¹⁹⁷ Řešením, které by umožňovalo návrat do práce oběma matkám, mělo být zavedení kolektivní péče o děti spojené i se společným stravováním. Dělnice prosazovaly zakládání jeslí a opatroven při továrnách, v daném období jich však fungovalo jen pár. Druhou variantou, kterou chudé ženy volily, pokud se jejich dítěte nemohl nikdo dočasně ujmout nebo pokud bylo těhotenství nechtěné, bylo odložení dítěte do městských nalezinců.

Pokud děti přežily zranitelný kojenecký věk, stávaly se záhy v prostředí nižších vrstev levnou pracovní silou. Z pochopitelných důvodů děti od útlého věku pomáhaly v domácí průmyslové práci, uplatňovaly se však také v továrnách: „... *vynálezy technické činí práci jednodušší a namísto dovedných dělníků nastupuje práci žena a sotva škole odrostlé děti [...] ženy a děti jsou laciné a dají se vyžítkovati lépe, než muži.*“¹⁹⁸ Stejně jako ženy, i děti pracovaly především v textilním průmyslu, dále ve sklářství, v cihelnách a v některých odvětvích potravinářského průmyslu.¹⁹⁹ Věková hranice pro zaměstnání dítěte byla v roce 1885 stanovena na dvanáctý rok života, v závodech továrního typu byla hranice zvýšena na čtrnáct let, přičemž děti směly pracovat nejvýš osm hodin denně. Přesto se však

¹⁹⁵ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: Dějiny žen, s. 396.

¹⁹⁶ M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 21.

¹⁹⁷ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 400.

¹⁹⁸ Žena v politickém a hospodářském boji. *Ženský list*, 3(1), 1903, s. 1.

¹⁹⁹ J. MACHAČOVÁ, *Pracovní doba a zaměstnávání žen a dětí...*, in: Slezský sborník 87, s. 288.

v pracovním procesu uplatňovaly i děti mnohem mladší, které podle jednoho výkazu továrního inspektora nebyly v továrně zaměstnané, ale „dobrovolně pomáhaly starším sourozencům“.²⁰⁰

Dalším požadavkem dělnických žen tedy bylo omezení dětské práce. Tato problematika se řešila v úzké souvislosti s pracovními podmínkami žen. „Kde rodiče jsou zámožnější, mohou se výdělku dětí snadno zříci, u chudých třeba mít na paměti, že zrušením práce dětské stoupne mzda dospělých.“²⁰¹ Masové využití dětí jakožto levné pracovní síly už ale kolem roku 1900 pomalu ustupovalo a také v té době docházelo k postupnému posunu dětské práce z továrního prostředí do bezpečnějších odvětví, např. chlapci se často uplatňovali jako poslíčci či posluhovači při domácí vykonávané práci.²⁰²

Zjednodužit celou situaci ohledně nechtěných těhotenství mohla kontraceptiva, na která však nižší vrstvy finančně nedosáhly. Další možností bylo umělé přerušování těhotenství, které bylo obzvláště v chudých vrstvách a u neprovdaných žen relativně běžnou praxí, přestože nebylo legální. Ženy k němu přistupovaly nejčastěji v situaci, kdy si potřebovaly udržet pracovní pozici, ve které nebylo dítě žádoucí (zejména služebné) nebo pokud živily již dost početnou rodinu a další dítě si nemohly finančně dovolit. Kontroverznost „vyhnání plodu“ se řešila v *Ženském světě* v souvislosti s voláním po jeho legalizaci. T. Nováková, která je autorkou daného článku, připouští omluvitelnost „vypuzení z lůna“ v některých výjimečných situacích (např. ohrožení života matky) a v případech, ve kterých by pravděpodobně matka dítě zabila po porodu (např. tíživá finanční situace rodiny). Varuje však před uzákoněním potratu pro všechny ženy bez rozdílu: podle ní by vedlo k nezodpovědnosti dívek, které chtějí vstoupit do manželství pro jeho výhody, ale nechtějí přijmout povinnosti spojené s mateřstvím.²⁰³

Z pohledu emancipistek znamenal potrat právo ženy svobodně rozhodovat o svém těle, dalším argumentem pro jejich uzákonění byla skutečnost, že potraty beztak probíhaly, ale v neprofesionálním provedení si často vyžádaly život dítěte i matky. Argumentem proti

²⁰⁰ J. MACHAČOVÁ, *Pracovní doba a zaměstnávání žen a dětí...*, in: Slezský sborník 87, s. 283.

²⁰¹ Průmyslová práce dětí. *Ženský list*, 2(9), 1902, s. 7.

²⁰² J. MACHAČOVÁ, *Pracovní doba a zaměstnávání žen a dětí...*, in: Slezský sborník 87, s. 286.

²⁰³ Teréza NOVÁKOVÁ, *Vražda nezrozených*. *Ženský svět*, 9(12), 1905, s. 161–163.

jejich legalizaci byla morální stránka spojovaná s křesťanskou věroukou (povinnost ochrany života) a populační zájmy státu.²⁰⁴

Vzhledem k tomu, že povolení ke sňatku nezískaly všechny páry, se rodilo značné množství nemanželských dětí. Ty nesměly nosit otcovo jméno, byť jejich rodiče žili v partnerském vztahu, ale musely mít příjmení po matce. Společnost zaujímala vůči nemanželským dětem negativní postoj, požadavkem dělnic proto bylo změnit akt pojmenovávání tak, aby dítě neslo jméno po matce vždy a nemanželské děti nebyly tolik ostrakizovány.

Obrázek 18: Domácký průmysl, ZL 2(10), 1902, s. 1.

halování třídních protiv. Neboť nejdůležitější požadavky dělnické, osmihodinný maximální pracovní den, zákaz práce nedospělých, zákaz práce žen v oborech organismu škodlivých, všechny ty požadavky dělnického ochranného zákonodárství nejvíce jsou zneužívány v průmyslu domáckém, a to hlavně proto, že není v oboru tom kontroly a zřídka podaří se vystoupiti důrazně proti zlořádům tak skrytým, proti bezpráví, páchanému na existencích nejbídněji živořících. Podnikatel ví, že zřídka bude dopaden; jsou příklady, že když jistý německý průmyslník byl pokutován pro přestoupení zákona o práci dětí, řekl cynicky: „Eh, co, v osmi dnech to zase z dětí vydru!“

Obrázek 2919: Klerikální výchova, ZL 1(4), 1901, s. 2.

Klerikální výchova.

Zalujeme-li na nerozumnost, pověrčivost a celkovou zanedbanost většiny našich žen, uvažme, jaké výchovy se dívec dostává v rodině a ve škole. **Výchova našich dívek děje se na obou místech v duchu klerikálním.** Zdomácněl úsudek, že ženě toto ovzduší klerikalismu je nepostrádatelné a tak ani jinak svobodomyšlní pokrokoví lidé se mu nevzpírají. A to je voda na mlýn různých těch klášterů a řeholních společností, které o překot se vltírají, aby výchova mládeže a především dívek byla jim svěřována.

Pod vlivem náboženství vychována, nedovede se žena po celý život z něho vybavit. Hlavu přečpanou pověrami, předsudky, duševně oslabena a ochromena nepříznivým vlivem zklerikalizovaného vychování, v jehož

Obrázek 28: Veřejná práva žen, ZL 1(10), 1901, s. 3.

Ale žena i ve svém mateřském úkolu je snižována. Manželské dítě nedostane jméno matčino, ale otcovo. Nemanželskému dítěti jako na potupu dáno je jméno matčino. Manželství, třeba bylo sebe čistší a zdravější, nevyhoví-li společenské šabloně, je tu postaveno na pranýř k veřejnému posměchu. Nejen v zájmu nevinných dětí, nýbrž i v zájmu matky by bylo záhodno akt jména dítěte pozměniti tak, aby dítě vždy neslo jméno matčino. Ale nejen to. Má-li žena nemanželské dítě, není její mateřství pojímáno s touže úctou, jako mateřství ženy poslušné společenských forem. Při zápisu do matriky se totiž její jméno přísně nevyšetřuje, nýbrž se zapíše pouze „dle udání“ a duchovní správce, vedoucí matriky, není ani oprávněn vyšetřovati pravé jméno matky. Nesnáze

²⁰⁴ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: Dějiny žen, s. 405.

4.3.4 Vzdělávání

Ve chvíli, kdy byly zajištěny základní potřeby dětí, mohla se začít řešit otázka jejich výchovy a vzdělávání. Špatná životní situace dělnic je v *Ženském listě* vysvětlována vedle jiných faktorů také tím, že „*dívčám vštěpuje se [v domácnostech měšťanských i dělnických] vědomí podrobenosti, poslušnosti a pokory, tak že samy v sobě ztrácí vážnosti a pevného vědomí*“²⁰⁵ a kvůli klerikální výchově vyrostou z dívek osobnosti „*bez rozumu a sebevlády*“.²⁰⁶ Matkám je doporučeno, aby ve svých dcerách naopak probouzely sebevědomí a při výchově je stavěly na roveň se svými syny.

Stejně jako ve výchově, i ve vzdělání požadovaly socialistky omezení či odstranění katolického vlivu: „*... klášterní a klerikální výchova je výchovou zvrácenou, naprosto neuspokojivou, neužitečnou [...] žádáme tedy zdokonalení a reformu dívčího školství, odstranění pokoutního klášterního školaření [...] žena dnešní vstupuje do nových, změněných životních poměrů, kdy očekávají ji vážné a důležité úkoly. Nový názor o ženě všude razí si cestu, vzdělání rozumové, vzdělání pro život, zdravá výchova plně rozvíjející schopnosti a tělo ducha mladé dívky, toť naší tužbou, naším cílem...*“²⁰⁷

Možnosti dívčího vzdělávání byly již na počátku 20. století na dobré úrovni: stále rostly počty různě zaměřených středních škol a v roce 1901 došlo dokonce k první promoci ženy na Karlo-Ferdinandově univerzitě.²⁰⁸ Pro ženy z nižších vrstev byly tyto úspěchy zpočátku bezpředmětné: dělnice na konci 19. století spíše než po vyšším vzdělání volaly po možnostech kvalifikace, aby mohly pracovat na jiných než nekvalifikovaných a tedy těch nejhůř placených pozicích. Důraz na vzdělání a sebevzdělávání dělnictva vzrostl na přelomu století ve spojitosti s rostoucími politickými ambicemi: *Ženské listy* vysvětlují, že aby mohla žena prosazovat své cíle, musí být činná v politice, a aby mohla působit v politice, musí mít přehled o světě, který získá právě vzděláním. „*Netouží-li žena po vzdělání, aby domohla se zlepšení svých poměrů, aby výhody ty udržela a z nich těžila, pak zápasiti o nějaké požadavky, znamená líti vodu do děravého sudu.*“²⁰⁹ Časopis podporoval zakládání dělnických knihoven a nabádal své čtenářky, aby četly hodnotnou literaturu, neboť „*ti, kdož*

²⁰⁵ Veřejná schůze žen. *Ženský list*, 1(3), 1901, s. 7.

²⁰⁶ Klerikální výchova. *Ženský list*, 1(4), 1901, s. 2.

²⁰⁷ *Tamtéž*, s. 3.

²⁰⁸ První doktorát ženský v aule Karlo-Ferdinandově v Praze. *Ženské listy*, 29(7), 1901, s. 142–146.

²⁰⁹ Osvětové požadavky žen. *Ženský list*, 1(6), 1901, s. 2.

chtějí udržeti lid ve stálé porobě, starají se především o to, aby vzdělání nevniklo do nejširších jeho vrstev. [...] aby ženy co možná nejméně četly, anebo když čtou, aby to byla četba ohlupující, a ducha otupující, jež by je udržovala ve zpátečnických názorech a představách.²¹⁰

Obrázek 210: Vzdělání a dělnictvo, ZL 1(9), 1901, s. 3.

Vzdělání není tedy ničím jiným, nežli výcvikem schopností, které nám poskytují možnost naše citění, myšlení a jednání zdokonaliti a povznésti.

K dosažení tohoto výcviku slouží především četba, přednášky, styk s lidmi vzdělanými nebo takovými, kteří po vzdělání touží.

Obrázek 201: Osvětové požadavky žen, ZL 1(6), 1901, s. 2.

Hle, v tom spočívá význam osvětové otázky žen. Netouží-li žena po vzdělání, aby domohla se zlepšení svých poměrů, aby výhody ty udržela a z nich těžila, pak zápasiti o nějaké požadavky, znamená liti vodu do dřevého sudu. Pak je škoda práce na to vynaložené, pak to všecko krvavé úsilí obětavých jednotlivců, vědomějších žen, které zdraví, čas i existenci svou nasazují, přichází na zmar.

Musíme si uvědomiti, že osvětové požadavky žen mají obzvláštní svoji důležitost. Žena-matka, vychovatelka dětí, ba i živitelka rodiny — — Není tím již dost jasně naznačena důležitost ženského vzdělání, vzdělání dělnice?

4.3.5 Volební právo

Napětí kolem snah o uzákonění všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva bylo ve společnosti patrné již od konce 19. století. Otázka, zda by měly mít ženy volební právo, se řešila napříč všemi společenskými kruhy, všemi emancipačními proudy a tedy ve všech zmiňovaných ženských časopisech.

Z každého periodika byla vybrána jedna zastřešující ukázka, další pak následují ve formě „novinových výstřižků“.

Ženský list: „Dnes, kdy žena zasahuje téměř do všech oborů práce, koná pro stát a společnost průmyslově i duševně práci vydatnou, má jistě plného práva žádati rovnost politickou, rovnost občanskou.“²¹¹

²¹⁰ Proč mají dělnice čísti? *Ženský list*, 5(7), 1905, s. 3.

²¹¹ Přímé a rovné hlasovací právo ženám. *Ženský list*, 3(5), 1903, s. 2.

Ženský svět: „... není na žádné straně příčiny, proč by žena plnoletá, neporušených mravů a ducha neměla vykonávat volební právo právě tak dobře jako muž týchž vlastností: ona myslí, ve školách se vzdělává, ona pracuje hmotně i duševně, [...] ona platí daně přímo a nepřímou jako mužský poplatník.“²¹²

Ženské listy: „Protože, dokud ženy nebudou moci voliti členy parlamentu, nebudou nikdy tázány na to, čeho jim zapotřebí jest, ale bude se s nimi vždy zacházeti jako s dětmi, které nevědí, co je pro ně dobré a co špatné jest. [...] Protože jsou zákony, které se zanášejí speciálně ženskou a dětskou prací. Poněvadž švadleny, krejčovské, sazečky, pradelny, tovární a jiné dělnice podléhají zákonům, při jejichž tvoření nebyly tázány, vyhovují-li jim či nic. Poněvadž nevyhovující zákony ženám nemohou býti dříve měněny, dokud ženy samy nebudou směti hlasovati.“²¹³

Ačkoli se o volebním právu pro ženy všechna periodika vyjadřovala kladně, pro každou skupinu žen bylo jinak důležité. Podle T. Novákové a tedy *Ženského světa* a *Ženských listů* ustoupil na počátku 20. století jeho požadavek oproti ostatním poněkud do pozadí, *Ženský list* ale oponoval, že pro dělnice volební právo bylo a zůstává požadavkem prvořadým.²¹⁴ Socialistické ženy totiž viděly ve volebním právu především možnost účinnějšího prosazování svých dalších cílů: „Pomocí práva volebního má žena vliv na zákonodárství a utváření se veřejného života. Tento vliv musí využítovati, aby opravami těmi docíleno bylo zlepšení duševní i hmotné života ženy dělnické i dělníka.“²¹⁵

Jinak však v otázce volebního práva ženy z různých proudů spolupracovaly, a to v mnohem větší míře, než v ostatních požadavcích ženského hnutí. Důvodem byl jednak konkrétní společný cíl, jednak značné množství překážek, které musely překonávat. Proti ženskému aktivnímu a pasivnímu volebnímu právu se vyjadřovali četní odpůrci z řad žen i mužů. Nejsilnějšími protiargumenty byla nedostatečná služba žen státu: většina žen neplatila přímé daně (pouze ženy samostatně hospodařící) a také se na ně nevztahovala branná povinnost, což byl pro mnohé odpůrce dostatečný argument ospravedlňující jejich nulový podíl při rozhodování veřejných záležitostech. Emancipistky namítaly, že žena při nákupech odvede

²¹² Teréza NOVÁKOVÁ, Volební právo žen u nás. *Ženský svět*, 8(4), 1904, s. 42.

²¹³ Proč pracující ženy mají se domáhati volebního práva? *Ženské listy*, 29(1), 1901, s. 12.

²¹⁴ Ženský kroužek Slavia. *Ženský list*, 1(2), 1901, s. 7.

²¹⁵ Žena v politickém a hospodářském boji. *Ženský list*, 3(1), 1903, s. 2.

na nepřímé dani stejně tolik, jako muž na přímé, a brannou povinnost že nemají ani kněží a přesto jim nikdo neupírá jejich práva.²¹⁶ Polemiky mezi oběma tábory se vedly zejména v tisku, na veřejných schůzích a manifestacích.

Kromě značně různorodých argumentů odpůrců volebního práva (od představy o omezenějších myšlenkových schopnostech ženy přes její povinnosti vůči domácnosti až k neestetičnosti zjevu těhotné ženy v parlamentu, kdyby snad došlo k jejímu zvolení)²¹⁷ stála ženám v cestě také legislativa. Prosincová ústava z roku 1867 potvrdila spolkový zákon ze stejného roku, který umožňoval mužům i ženám zakládat občanské spolky, jeho paragraf č. 30 však ženám zapovídal účast v politických klubech či jejich přímé zakládání.²¹⁸ Proto se ženy s politickými ambicemi nejprve shromažďovaly kolem ženských tisků a později se snažily zákon různě obcházet: např. v roce 1905, kdy měl vzniknout politický spolek za volební právo žen, byla místo spolku zvolena podoba veřejného výboru a přes očividný politický podtext byl úřady schválen.²¹⁹ Přesto však ženy otevřeně politicky působit nemohly. Výjimku tvořily ve druhé polovině 19. století velkostatkářky, které směly volit prostřednictvím plnomocníka (většinou jím byl jejich manžel). Reforma z roku 1896 však přinesla kromě zavedení všeobecné kurie také specifikovanou definici, že právo volit mají pouze muži a tak byla i tato hrstka žen z voleb vyloučena.²²⁰

První ženská schůze na podporu volebního práva žen proběhla v červnu roku 1904 v *Ženském klubu českém*, který vznikl o rok dříve a měl sdružovat ženy všech vrstev a zaměřením s jednotným cílem prosazování jejich práv.²²¹ Socialistky k němu přistupovaly zpočátku spíše skepticky, na svolávané schůze však chodily. Byly tedy přítomné i na manifestační schůzi žen za všeobecné hlasovací právo v prosinci roku 1905,²²² která reagovala na uzákonění všeobecného hlasovacího práva pro muže a zároveň na explicitní

²¹⁶ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Česká žena v politice a veřejné činnosti...*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 296.

²¹⁷ *Tamtéž*, s. 297.

²¹⁸ Denisa NEČASOVÁ, *České ženy na cestě k volebnímu právu na stránkách ženského tisku*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, C 52, Brno 2005, s.125.

²¹⁹ Jiří KOŘALKA, *Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912*, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 308.

²²⁰ Luboš VELEK, *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v Habsburské monarchii*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, ed. M. Vojáček, Praha 2007, s. 266.

²²¹ M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s.146.

²²² Manifestační schůze žen za všeobecné rovné právo hlasovací. *Ženský list*, 5(26), 1905, s. 3.

vyloučení žen z voleb do říšského sněmu. Jedinou výjimku tvořily od roku 1904 učitelky, které směly volit díky svému specifickému postavení, které jim zajistil celibát.²²³

Všechny tyto skupiny žen se nyní spojily více než kdy dříve, na manifestační schůzi byla přijata rezoluce a vznikl *Výbor pro volební právo žen*, který měl organizovat a koordinovat akce směřující k získání jejich volebního práva.²²⁴

Obrázek 222: Ženský klub v Praze, ZL 1(11), 1901, s. 6.

Ženský klub v Praze. Minulé pondělí konala se v sále Městské Besedy schůze žen, na níž mělo se rokovati o založení Ženského Klubu, který by byl ústředním a reprezentačním střediskem českého ženského světa. Na schůzi zastoupeny byly učitelky, spisovatelky, umělkyně, úřednice a jiné. Občanka Tereza Nováková odůvodňovala potřebu tohoto spolku ohledy národními, osvětovými a společenskými. Klub má v sobě hostiti všechny snahy žen bez rozdílu. V příští schůzi, ve které předloženy budou stanovy, mají též dělnice a obchodní pomocnice přednésti své požadavky vůči spolku. Uvidíme, co se z celého podniku vyklubě. Parádních bufetových vlastenek a táborových frázovitých hlasatelek »svůj k svému« a podobných lapálií máme už až po krk.

Obrázek 33: Žena v politickém a hospodářském boji, ZL 3(1), 1903, s. 2.

Na politickém boji musí brát žena podíl, aby za jedno s mužem stála. Se sociální a dělnickou otázkou rozluští se i otázka ženská. Proto ženy a dívky v před, v boj za hospodářskou a politickou svobodu! Vstupujte do organizací. Jděte do schůzí a přednášek, čtěte své politické i odborové listy, aby jste byly poučeny o příčinách svého potlačení. Učte se rozuměti důležitým otázkám hospodářským a politickým a tím budete si vědomy i svého boje.

Obrázek 234: Boj o všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo, tudíž i o volební právo žen, ZS 9(19), 1905, s. 260.

ŽENSKÉ SNAHY A PRÁCE.

Boj o všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo, tudíž i o volební právo žen. — neboť kde k a ž d ý občan dospělý, zachovalý a zdravých smyslů volí, nelze přece miliony žen vylučovati! — zabíjen byl v Rakousku a v Uhrách na celé čáře, i na radě říšské i na sněmích jednotlivých zemí. Dosud se však neukazuje, že my ženy, které jsme od sdělávání volebních řádů tolik pokročily ve vzdělání pravidelném a odborném a tolik sociální práce vykonaly, budeme vyslyšeny ve svých spravedlivých požadavcích. Konservativní kruhy staví se příkře proti všeobecnému volebnímu právu mužů, o ženách ani nemluvic; na sněmu království českého zdvihá se hrozbečně »čtvrtá kurie«, která spolu s rozmnožením mandátů v kurii městské a venkovské má ozdravěti a zmodernisovati zastaralý řád sněmovní. Namítá se proti těmto nedostatečným novotám mnoho, — o ženách se však nikdo ještě nezminil; nikomu není nápadna monstrosita, která vylučuje z občanských práv celou polovinu národa. Jest zcela jisto, že uzákoněním »čtvrté kurie« na dlouhou dobu odsunuty budou požadavky žen do neurčita a neznáma: vyloučeny jsme byly za ustavení se »páté kurie« (platné pro radu říšskou), vyloučeny budeme opět. Zase usuzovati se bude o nás, bez nás; a to přes to, že na př. na zemském sněmě brzy bude projednáno zrušení celibátu učitelek, a že říšská rada zabýváti se bude zajisté změnou zákonníka, který zastaral hlavně v odřadu týkajícím se žen.

²²³ J. GELNAROVÁ, „Matka Praha“ a „dcery její“..., in: Střed, s. 37.

²²⁴ D. NEČASOVÁ, *České ženy na cestě k volebnímu právu...*, s. 125.

Poslední čísla periodik, která byla zahrnuta do této práce, přinášejí zprávy o průběhu manifestační schůze i celé znění rezoluce. Ta v pěti bodech požadovala aktivní a pasivní právo pro ženy za stejných podmínek, jaké platily u mužů, vyzývala ženské spolky k diskuzím na dané téma, žádala ženské organizace o podávání petic za získání volebního práva zastupitelským orgánům a apelovala na české poslance, aby jejich snažení podporovali.²²⁵

*„Vážná práce na dobytí občanské svobody nesmí být zahájena velikou nespravedlností k celé polovině národa [...] mužové čeští, vás snažně a důrazně voláme, abyste nás českých žen se zastali, vámi volené zástupce vyzýváme, aby jako jednu z prvních povinností přijali získati i pro ženy všeobecné, rovné, přímé a tajné právo hlasovací do všech sborů samosprávných i zákonodárných.“*²²⁶

Boje za volební právo se účastnili také muži, kteří ženy v jejich snažení podporovali. Někteří poslanci²²⁷ navrhovali kompromis a nabízeli, že se pokusí prosadit volební právo aspoň pro ženy z vyšších kurií jako návaznost na předchozí systém s hlasováním velkostatkářek prostřednictvím plnomocníků. Proti tomu však zejména dělnice ostře protestovaly.

Spolupráce žen a mužů se odrazila také na masovosti manifestací v říjnu a listopadu roku 1905 za přímé, rovné, všeobecné a tajné volební právo. Podnětem k těmto velkým akcím byla mj. revoluce v Rusku a jejich výsledkem bylo jednání říšské rady o volební reformě.²²⁸ Tehdy ženy zintenzivnily tlak na poslance jednotlivých stran a snažily se je přimět k prosazování jejich požadavku. Politické strany jej však v tomto období nepodpořily: přestože měly některé z nich volební právo pro ženy ve svém programu (jako první jej tam včlenila sociální demokracie),²²⁹ bály se posílení vlivu klerikalismu v případě, že by bylo ženám toto právo přiznáno. Důvodem byla značná početní převaha katolických žen nad emancipistkami a jejich větší vliv na masy žen.²³⁰

²²⁵ *Tamtéž*, s. 124.

²²⁶ Manifestační schůze žen za všeobecné rovné právo hlasovací. *Ženský list*, 5(26), 1905, s. 3–4., srov. Všeženská schůze pro volební právo. *Ženský svět*, 9(22), 1905, s. 302–304.

²²⁷ Např. poslanec Bača roku 1902, srov. Volební právo žen. *Ženský list*, 2(2), 1902, s. 4.

²²⁸ D. NEČASOVÁ, *České ženy na cestě k volebnímu právu...*, s. 125.

²²⁹ M. LENDEROVÁ, *K hříchu i modlitbě*, s. 269.

²³⁰ D. MUSILOVÁ, *Politická: poslání nebo profese*, in: *Dějiny žen*, s. 391.

Obrázek 35: Manifestace za všeobecné právo hlasovací, ZL 1(7), 1901, s. 5.

Manifestace za všeobecné právo hlasovací po celých Čechách uspořádaná vydařila se skvěle a provedena byla za hojně účasti dělnictva. I ženy v městech, rovněž jako v Praze hojně se účastnily. V Praze po schůzi na Benátkách davy dělnictva šly průvodem ulicemi za demonstračního volání po všeobecném a rovném právu hlasovacím. Pražská policie jako vždy nedala si ujíti příležitost, aby zbytečně se nevmísila. A ve své horlivosti zatkla i dvě soudružky. Obě tyto soudružky, vdané ženy s dětmi, vláčeny byly ulicemi z komisařství na policejní ředitelství a odtud až — k trestnímu soudu, odkud teprve byly propuštěny. Ačkoli policie adresy jejich zjistila a seznala, že má co dělati s osobami sporádanými, nebyly ani na žádost manželů propuštěny! A přece by si měla policie zvláště opatrně počínati při podobných příležitostech, jedná-li se o ženy a matky rodin! Ptáme se, kdy vezme konec ona nesprávná policejní procedura, při které je zatčený v policejních věznicích držen — pro nějakou maličkost a to ještě nijak zjištěnou?

Obrázek 246: Manifestace schůze žen za všeobecné rovné právo hlasovací, ZL 5(26), 1905, s. 4.

Mužové čeští, vás snažně a důrazně voláme, abyste nás českých žen se zastali, vámi volené zástupce vyzýváme, aby jako jednu z prvních povinností přijali získati i pro ženy všeobecné rovné, přímé a tajné právo hlasovací do všech sborů samosprávných i zákonodárných. Neukládáme jim tímto nových povinností, chceme jen, aby slova jejich vlastních programů stala se činy; jinak nevěříme v jejich poctivost, pokrokovost a spravedlnost!

K resoluci této přijat dodatek sl. Plamínkové, žádající změnu společovacího zákona v tom smyslu, aby i ženy mohly býti členy politických spolků. Dále přečtena a schválena petice za všeobecné rovné volební právo pro ženy, jež podati se má poslancům a sborům zákonodárným a usneseno zříditi ženský volební fond.

Velká účast i zájem této schůzi ženami věnovaný svědčí o značném pokroku spravedlivé myšlenky politické a sociální rovnoprávnosti žen.

Obrázek 37: Mají se ženy zabývat politikou? ZL 1(18), 1901, s. 2.

Kdo zná potřeby ženy lépe nežli žena sama? Kdo by mohl lépe ve sněmích, v obcích a v různých veřejných úřadech lépe pečovati o povznesení, vzdělání a lepší upravení života žen a o jejich potřeby — jimž muži nerozumí? Zajisté že nesrovnatelně více vzdělaná žena, nežli nevědomec, který v nich zasedá díky svému majetku.

Ale ovšem — vzdělaná žena, taková, která je si vědoma, že právo na blahobyt ve společnosti má každý, kdo užitečně pracuje, která ví, že ženám se musí dostati těch výhod výchovy, téhož samostatného postavení a vážnosti ve společnosti, jaké používají muži.

Pracovati k dobru svého pohlaví, k dobru lidu, ku blabu dítek ve všech veřejných, k tomu určených místech — přičiňovati se o to, aby na tato místa dosazení byli pouze ti, kteří tomuto dobru přejí, napomáhají všude vítězství lidovějších, pokročilejších náhledů — toť je: zabývatí se politikou.

Obrázek 38: Nejjistější záruka k dosažení politických práv žen, ZL 4(19), 1904, s. 2.

Nejjistější záruka k dosažení politických práv žen.

Sociální demokracie jest ve všech zemích jedinou politickou stranou, jež v programu svém chová požadavek: plné, stejné, rovné sociální postavení ženy s mužem, totiž i politicky rovné postavení. Všude, kam sociální demokracie zasáhne v boj o politická práva dělného lidu, tam žádá i toto právo pro ženy.

Obrázek 3925: Veřejná práva žen, ZL 1(10), 1901, s. 2.

S tímto naprostým nedostatkem volebního práva úzce souvisí i jiná veřejnoprávní omezení žen, totiž ta, že je žena z politického života formálně vyloučena. Nesmí býti členkou nějakého politického spolku, tím méně smí zakládati nějaký politický spolek.

4.3.6 Další práva a cíle

Volební právo nebylo jediným právem, o které české ženy usilovaly. Oblasti, ve kterých byly ženami vyžadovány změny, popisuje *Ženský list* např. v článku Veřejná práva žen: „*Veřejných práv pro ženy [se zřetelem k rakouským zákonům] vůbec není. Žena nepožívá v Rakousku ani rovného státního občanství s mužem [...] provdáním za muže mění žena státní své občanství, což u muže arciť není.*“²³¹

Stejně jako státní příslušnost měnila žena se vstupem do manželství také příslušnost rodovou (přijala mužovo příjmení), stavovskou (zařadila se do stejného stavu, jako její muž) a obecní: „*Domovské právo ženy je vždy závislo na domovském právu mužově, ať již otce či manžela.*“²³² Domovského práva v nové obci žena nabyla v okamžiku, kdy v ní žila se svým mužem po deset let. Pokud před uplynutím desetileté lhůty manžel zemřel, nezískala žena domovské právo dokud v dané obci nežila dalších deset let jako vdova.²³³ Na tuto nespravedlnost *Ženský list* poukazoval a navrhoval zrušení vdovské lhůty a uznání domovského práva ve chvíli, kdy žena žije v obci deset let bez závislosti na životě manžela.

Žena byla svéprávná jen v omezené míře. V dětství a mládí za ni rozhodoval otec, v dospělosti zase potřebovala k některým veřejným úkonům souhlas svého muže (např. k provozování vlastní živnosti). S tím souvisel i její omezený vliv na budoucnost jejich vlastních dětí. Ženy se tedy snažily o upravení rodinného práva, aby matka mohla o dítěti rozhodovat stejně jako otec, „*neboť nejen muž (dle názoru starého), nýbrž stejným právem i žena je ,hlavou rodiny*“.²³⁴

Socialistky také požadovaly zavedení občanského sňatku místo církevního, což souviselo s jejich snahami omezování vlivu katolické církve v různých oblastech každodenního života (viz školství). Jako argument bylo poukázáno na situaci v Uhrách, kde byl občanský sňatek uzákoněn a osvědčil se. Jeho výhodou byla např. umožnění smíšených manželství mezi vyznavači různých náboženství, což církevní sňatky nepřipouštěly. „*Má-li [sňatek] potřebám života odpovídati – ne ztrnulým průpovídkám a dogmatickým*

²³¹ Veřejná práva žen. *Ženský list*, 1(10), 1901, s. 1.

²³² *Tamtéž*, s. 2.

²³³ K otázce domovského práva podrobně srov. Zdenka STOKLÁSKOVÁ, *Domovské právo a obecní samospráva*, in: *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, Brno 2006, s. 138–145.

²³⁴ Cyklus přednášek. *Ženský list*, 1(4), 1901, s. 5.

předsudkům – musí býti manželství záležitostí občanskou. Občanskou, to znamená svobodnou. Proto každý krok k vymanění manželství z církve – znamená svobodomyšlnější manželství, rozumnější a přirozenější jeho uspořádání.“²³⁵

Problematikou, jíž se zabývala všechna tři periodika, byl celibát učitelk. Tak jako se všechna periodika shodla na podpoře volebního práva pro ženy, tak byla za jedno v požadavku zrušení učitelského celibátu. U časopisů zaměřených na střední vrstvy je zájem o učitelky přirozený, v případě dělnic, které se vůči vyšším vrstvám obyvatelstva spíše vymezovaly či se o ně nezajímal, je překvapivý. V *Ženském listu* byla jejich motivace k řešení celibátu odůvodněna následovně: „*Učitelky jsou neznačná část buržoazních dcer, ale zrušení jejich celibátu znamená přece průlom v dnešních rádech společenských. Nabyly by téhož významu v rodině, kterého namnoze došly proletářské ženy, nezřídka jediné její živitelky. Ta cesta míří k socialistické úpravě společnosti.*“²³⁶

Obrázek 260: *Veřejná práva žen*, ZL 1(10), 1901, s. 2.

Podobně je tomu s právem domovským. Domovské právo ženy je vždy závislo na domovském právu mužově, ať již otce či manžela. Toto domovské právo chová v sobě pro ženu ještě horší ustanovení, než by se na první pohled zdálo. Tak úředníci dvorští, státní, zemští i veřejných fondů, jakmile jsou definitivně (trvale) přijati do služby, nabývají domovské právo v místě své působnosti. Totéž platí i o učitelích. O ženách, pokud jsou tyto úřednicemi — a zde se jedná v prvé řadě o učitelky — ustanovení toto neplatí. Ba nový domovský zákon dopustil se ještě další, dalekosáhlé křivdy. Žena může nabyti domovského práva tehdy, žije-li s mužem 10 let v určité obci. Zemře-li jí muž třeba krátce před uplynutím desítileté lhůty pobytu, má právo teprve tehdy žádati domovské právo, žije-li v tomto místě 10 let jako vdova.

Obrázek 271: *Veřejná práva žen*, ZL 1(10), 1901, s. 3.

Učitelství je jediným úřadem, ženám přístupným, ač ještě v poněkud omezené míře. Než i zde je ženě vyhrazeno pouze vyučování na školách dívčích, kdežto hochy smí žena vyučovati jen v nižších dvou stupních věku. Provádá-li se u nás učitelka, je to pokládáno zároveň za zřeknutí se učitelského povolání. Rozumí se, že vedle těchto překážek, kladených ženě při vstupu v povolání učitelské a úřednické, ještě zkracování ženy na její soukromých právech se naskytují. Třeba by průlom do zásady v tomto směru znamenal úlevu ženám stavů středních, přece neblahý tento zjev lze připočísti na vrub poddanství ženy.

Obrázek 282: *Veřejná práva žen*, ZL 1(10), 1901, s. 3.

Z uvedeného dostatečně vysvítá, jak velice je žena ve svých veřejných právech zkracována. V oboru veřejného práva znamená o málo více nežli nezletilé dítě. Práva její stlačena na tak nepatrnou míru, že možno s klidným svědomím mluvit o bezprávnosti žen.

²³⁵ O civilním manželství. *Ženský list*, 1(20), 1901, s. 1.

²³⁶ Celibát učitelk. *Ženský list*, 3(14), 1903, s. 4.

4.4 Perspektivy

Většina zmiňovaných cílů českých žen z přelomu 19. a 20. století nedošla v pozorovaném období svého naplnění. Přesto však docházelo k drobným posunům, které ženy motivovaly, aby ve svém snažení neustávaly (např. zákaz prodávání sirek z bílého fosforu v roce 1903). Další dílčí úspěchů bylo dosaženo po sledovaném období (tj. po roce 1905), ale ještě před první světovou válkou. Ty se týkaly zejména úpravy pracovních podmínek, např. roku 1907 byla legislativně zakázána dětská práce v hornictví²³⁷ a roku 1911 byla zakázána noční práce žen.²³⁸

V oblasti volebního práva se ženské hnutí zmobilizovalo v roce 1905. Nejvíce se ženy snažily o zviditelnění mezi lety 1905 a 1907, kdy se probíhala jednání o reformě volebního zákona do říšské rady. Vydáním nového volebního řádu v roce 1907 byly jejich naděje zklamány: řád sice zrušil dosavadní kuriový systém, což zejména socialistické ženy také požadovaly, ale ženy z jakékoli účasti na volbách explicitně vyloučil.²³⁹ Cenou útěchy pro ženy bylo povolení jejich činnosti v politických organizacích,²⁴⁰ čehož emancipistky využily a začaly hledat mezery v zákonech o jiných než říšských volbách. Jejich snažení bylo úspěšné: zjistily, že podle zákona z roku 1861 o volbě do říšských sněmů nebyly ženy výslovně vyloučeny jako kandidátky. Po tomto zjištění a právnickém prověření zákona napřely ženy své úsilí novým směrem, od aktivního volebního práva k pasivnímu. Politické strany si začaly uvědomovat, že díky ženám mohou získat vliv a nové voliče a roku 1908 proto umožnily třem emancipistkám, aby za ně kandidovaly. Ačkoli žádná z nich nezískala potřebný počet hlasů pro získání mandátu, měly větší úspěchy, než se předpokládalo (nejvíce hlasů získala socialistka a redaktorka *Ženského listu* Karla Máchová).

Situace se opakovala roku 1912 a tehdy byla jedna z kandidátek, spisovatelka Božena Viková-Kunětická, skutečně zvolena poslankyní. Přestože se mandátu nakonec neujala, její zvolení přineslo českému ženskému hnutí mezinárodní pozornost a bylo signálem pro Rakousko i Evropu, že se pro příště musí s českými ženami počítat. Paradoxem bylo, že se

²³⁷ J. MACHAČOVÁ, *Pracovní doba a zaměstnávání žen a dětí...*, in: Slezský sborník 87, s. 286.

²³⁸ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích...*, s. 406.

²³⁹ J. KOŘALKA, *Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912*, in: *Žena v dějinách Prahy* s. 308.

²⁴⁰ M. LENDEROVÁ, *K hříchu i modlitbě*, s. 270.

díky svému zvolení Viková-Kunětická stala vůdčí, mezinárodně uznávanou osobností ženského hnutí, ačkoli ona sama se od něj distancovala.²⁴¹

První světová válka otevřela ženám spoustu nových možností, byť vynucených nepříjemnými okolnostmi. Zároveň se díky ní dostaly více ke slovu dělnice, neboť měly v některých oblastech života více zkušeností, než středostavovské ženy: např. velké množství matek za války poprvé stálo před otázkou, jak skloubit zaměstnání s péčí o děti, což musely dělnice řešit již desetiletí.²⁴²

Založením Československa a zvolením Tomáše G. Masaryka jeho prezidentem nastal největší rozkvět ženského hnutí v celé české historii.²⁴³ Roku bylo 1919 ženám uděleno aktivní i pasivní volební právo do obecních zastupitelstev a od roku 1920 byla ústavně zakotvena rovnost mezi pohlavími, což znamenalo, že ženy mohly volit i do parlamentu.²⁴⁴ Za první republiky byl zrušen čelední řád a celibát učitelek, byla také uzákoněna osmihodinová pracovní doba. Ženy, které se na přelomu století aktivně zapojovaly do boje o volební právo, často zaujímaly v meziválečném období důležitá místa v domácí politice i mezinárodních ženských organizacích (např. F. Plamínková).²⁴⁵

Přestože byl v Čechách rozvoj ženského hnutí oproti jiným evropským státům pomalejší, Československo v tomto ohledu rychle stalo velmi moderním a pokrokovým státem, ve kterém byla ženská práva na vysoké úrovni.

²⁴¹ L. VELEK, *První v Rakousku!...*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, s. 274.

²⁴² M. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!...*, s. 21.

²⁴³ Pavla HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 116.

²⁴⁴ J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: *Dějiny žen*, s. 379.

²⁴⁵ Např. *Mezinárodní ženská rada, Mezinárodní aliance pro volební a občanská práva žen, Malá ženská dohoda* aj. Srov. J. BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen...*, in: *Dějiny žen*, s. 383.

Závěr

Cílem této práce bylo popsat situaci českých žen z chudých vrstev společnosti na přelomu 19. a 20. století se zaměřením na jejich sebepojetí a cíle. Toto období bylo vybráno s ohledem na významný rozvoj českých ženských emancipačních snah, ke kterému v něm došlo. Situace ženského hnutí je popsána s důrazem na období mezi roky 1897, kdy se uskutečnil *První sjezd československých žen*, a 1907, kdy vrcholil boj za volební právo žen.

První kapitola práce je věnována seznámení s postavením českých žen na přelomu 19. a 20. století. V dané době docházelo vlivem ekonomických, demografických a sociokulturních změn k proměně tradičního konstruktů feminity: ženy pomalu přestávaly být vnímány pouze jako matky a hospodyně, rychle se rozvíjelo dívčí školství a ženy se začínaly uplatňovat v do té doby nevídaných profesích. S touto společenskou proměnou úzce souvisí ženské emancipační hnutí. Jeho českým specifickým bylo národnostní a vlastenecké cítění, které přivedlo ženy od filantropických snah k vlastní organizaci a boji za jejich práva (to vše však bez militantních protimužských tendencí).

V rámci ženského emancipačního hnutí jsou v práci popsány tři jeho hlavní proudy, které na přelomu století působily. Konzervativní emancipistky se nadále soustředily na rozvoj ženského vzdělávání a filantropickou činnost. Liberální proud emancipačního hnutí prosazoval práva žen (včetně volebního) jakožto projev demokracie. Socialistický proud se zaměřoval na dělnickou třídu a usiloval zejména o volební právo žen, aby jeho prostřednictvím bylo dosaženo zlepšení životních podmínek dělnic a proletariátu jako celku. Konzervativní i liberální proud se orientovaly na středostavovské ženy, byla jim proto v této práci věnována pozornost pouze okrajově.

Po představení české ženské emancipace následuje seznámení čtenáře se ženou z nižší vrstvy společnosti. Zvláště jsou zde popsány nejčastější možnosti obživy, které se chudým ženám naskývaly ve městech (venkov v této práci řešen není): dělnice, služka, porodní bába, prostitutka, žebračka a tulačka. Kromě povolání jsou v souvislosti s možnostmi obživy popsána také jednotlivá životní období ženy: zvláště je věnována pozornost ženě svobodné, vdané, ovdovělé a ženě v roli nemanželské (svobodné) matky.

Pro pochopení kořenů organizace a sebepojetí žen z nižších vrstev obyvatelstva je v práci také popsána situace vzniku prvních ženských spolků s filantropickým zaměřením. Díky nim získaly i nemajetné dívky vzdělání a rozhled, což jim později umožnilo vstup do veřejného života. Vedle ženských spolků jsou zde také zmíněny některé významné osobnosti, které se zabývaly ženskou otázkou v období na přelomu 19. a 20. století, jako např. Teréza Nováková, Františka Plamínková, Pavla Moudrá či Tomáš Garrigue Masaryk.

Poslední kapitola práce se již vztahuje přímo k ženám z nižších vrstev obyvatelstva a soustředí se na zkoumání jejich sebepojetí, snah a cílů prostřednictvím tří ženských periodik té doby, konkrétně *Ženských listů*, *Ženského světa* a *Ženského listu*. Tisk v dané době plnil roli tlumočnicka požadavků a mobilizujícího činitele. Pro poznání mentality žen tohoto období je důležitým, jedinečným a v některých případech také jediným pramenem.

Ženské listy považovaly za řešení ženské otázky ve spojitosti s chudými vrstvami jejich intenzivnější vzdělávání, samotná ženská otázka na obecné úrovni byla na jejich stránkách řešena poskrovnu.

Ženský svět byl oproti *listům* zaměřen obecněji a ženská otázka v něm stála v popředí zájmu. Situace dělnic zde byla řešena častěji, zejména ve smyslu upozorňování na špatnou mzdu a pracovní podmínky dělnic.

Ženský list byl v dané době jediným ženským socialistickým periodikem, je proto klíčovým pramenem k poznání sebepojetí žen z nižších vrstev. Věnoval se primárně dělnicím a na rozdíl od předchozích dvou časopisů nechtěl na špatné podmínky pouze poukazovat, ale měl ambice je řešit. Tento časopis se překvapivě hodně zabýval nejen dělnicemi, ale také služkami, které podněcoval k organizovanosti a pospolitosti.

Otázka sebepojetí dělnic a dalších žen ze socialistického křídla ženského hnutí se formovala pod vlivem strany sociální demokracie. V nižších vrstvách se organizovaly a veřejně projevovaly hlavně socialisticky zaměřené dělnice, názory žen z nižší třídy tedy reprezentují ony. Zatímco první české emancipistky sledovaly filantropickou činností blaho národa a liberální proud práva žen, pro socialistické ženy nebylo určující pohlaví ani národ, ale třídní příslušnost a své snahy směřovaly k blahu proletariátu. Jejich cílem bylo získat volební právo a díky němu prosazovat změny, které by vedly k socialistické úpravě společnosti, která měla zajistit zlepšení jejich životní situace.

Snahy a cíle, o kterých psal *Ženský list*, se mezi lety 1901 a 1905 příliš neměnily: ve většině případů nebyly prosazeny, proto o ně ženy stále usilovaly. Patrný je však postupný nárůst zájmu o tematiku volebního práva. Požadavky žen jsou v práci rozděleny do několika podkapitol, ty se však vzájemně prolínají a často spolu úzce souvisí.

Prvním okruhem bylo pracovní prostředí. Nejčastěji skloňované požadavky spadající do kategorie pracovních podmínek žen se týkaly úpravy délky jejich pracovní doby a snah o zajištění bezpečnosti práce. Konkrétně dělnice požadovaly zavedení osmihodinové pracovní doby, prodloužení sobotního volna, volnou neděli, přísnější kontroly bezpečnosti práce, zavedení továrních inspektorek namísto inspektorů, zrušení čeledního řádu (platil pro služby), mzdové zrovnoprávnění s muži a úpravu podmínek domácí průmyslové práce.

Druhý okruh se týkal zdraví dělnic, s prvním se prolínal např. v otázkách bezpečnosti práce. Do této skupiny byly zařazeny požadavky sociálního pojištění a zabezpečení v době nemoci a stáří. Také zde byla řešena úprava podmínek pro pracující ženy v období kolem porodu.

Navazovaly otázky související s dětmi a rodinou. Zde byl řešen požadavek na zřízení dětských opatroven při továrnách, na odstranění dětské práce či na legalizaci potratů.

Další okruh se týkal ženského vzdělávání. Socialistky požadovaly omezení katolického vlivu na školství a výchovu dětí a radily čtenářkám, aby ve svých dcerách od dětství probouzely sebevědomí. Vzdělání mělo být prvním krokem k třídní uvědomělosti a angažovanosti a podkladem pro politické působení žen.

Pátou podkapitolu tvoří pouze snahy získat volební právo. Jednalo se o cíl, který byl pro socialistky předpokladem dalších úspěchů. Toto téma ve společnosti v daném období nejvíce rezonovalo, což je patrné již z toho, že o něm hojně píše všechna tři periodika. Díky redaktorce T. Novákové, která byla zapálenou emancipistkou, se o volebním právu pro ženy kladně vyjadřoval jak *Ženský svět*, tak jinak spíše konzervativní *Ženské listy*. V otázce boje za volební právo byla léta 1901 až 1905 pouze počátečním obdobím, hlavní aktivizace ženského hnutí v tomto směru probíhala až mezi lety 1905 až 1907.

Poslední okruh je tvořen směsí různých práv a cílů, které nespádaly do žádné z předchozích kategorií. Bylo sem zařazeno domovské a rodinné právo, požadavek zavedení občanských sňatků a zrušení celibátu učitelek.

Problematika sebepojetí žen z nižších vrstev společnosti, ženské otázky a boje o ženská práva se v pozorovaném období neuzavírá, přelom 19. a 20. století byl pouze podmínkou dalšího vývoje. Většiny cílů ženy v daném období nedosáhly. Mnohé možnosti otevřela (resp. si vynutila) první světová válka a první republika pak byla obdobím největšího rozvoje na poli ženských práv.

Seznam pramenů a literatury

Dobová periodika

Ženské listy. Časopis pro záležitosti žen a dívek československých. Praha: F.A. Urbánek, 1901–1905.

Ženský list. Časopis pracující třídy ženského pohlaví. Brno: František Hořák a. M. Špera, 1901–1905.

Ženský svět. List paní a dívek českých. Praha: Ústřední spolek českých žen, 1901–1905.

Odborná literatura

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky.* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století.* Praha: Masarykův ústav, 2010.

BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha: Libri, 2005.

BAREŠOVÁ, Kateřina. *Analýza periodika Ženský svět.* Bakalářská práce. Olomouc: FF UP Olomouc, 2018.

BRABENCOVÁ, Jana. *České ženy v procesu vývoje českého dívčího vzdělávání ve 2. polovině 19. století.* In: *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*, edd. J. Pešek, V. Ledvinka. Praha: Scriptorium, 1996. s. 203–211.

BUREŠOVÁ, Jana. *Okolnosti a souvislosti postupu žen k podobě společensky samostatné aktivní lidské bytosti.* In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie: sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. –28. dubna 2006*, edd. K. Čadková, M. Lenderová, J. Stráníková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 373–386.

BUREŠOVÁ, Jana. *Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům.* In: *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, ed. M. Neudorflová-Lachmanová. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. s. 139–151.

- ENGLOVÁ, Jana. *Sociologické aspekty zaměstnávání žen v průmyslové výrobě v 2. polovině 19. století*. In: Studie k sociálním dějinám 1(8), edd. J. Macháčová, J. Matějček. Kutná Hora, Opava, Praha: 1998.
- GEBAUER, Bohuslav. *Východočeské otrokářství*. Praha: Lidové družstvo tiskařské a nakladatelské, 1906.
- GELNAROVÁ, Jitka. „Matka Praha“ a „dcery její“. *Diskuze o ženském volebním právu do obce pražské v občanském a dělnickém ženském hnutí mezi lety 1906 a 1909*. In: Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století 3(2). Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2011. s. 34–58.
- HECZKOVÁ, Libuše. *První léta časopisu Ženské listy. Co chtěla kritička Eliška Krásnohorská?* In: Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006, edd. K. Čadková, M. Lenderová, J. Stráníková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 323–334.
- HOLLÝ, Karol. *Česko-slovenské vztahy a „ženská otázka“ na prelome 19. a 20. storočia*. In: Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006, edd. K. Čadková, M. Lenderová, J. Stráníková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 335–355.
- HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny, 1999.
- HORSKÁ, Pavla. *Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století*. In: Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993, edd. J. Pešek, V. Ledvinka. Praha: Scriptorium, 1996. s. 195–201.
- CHLÁDKOVÁ, Michaela. *Dělnice v malé textilní továrně. Příklad pletařky Marie z továrny bratří Vohryzků*. In: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, edd. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř. Brno: CDK Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, s. 104–117.
- KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.
- KLEŇHA, Jiří. *Harfenictví v Čechách. Historie vandrovních muzikantů z Nechanic*. Praha: Granit, 1998.
- KOŘALKA, Jiří. *Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912*. In: Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993, edd. J. Pešek, V. Ledvinka. Praha: Scriptorium, 1996. s. 307–320.

- KOŠUTOVÁ, Klára. *Koncept ženy na pozadí společenských proměn přelomu 19. a 20. století*. Diplomová práce. Praha: FF UK Praha, 2007.
- KURFIŘTOVÁ, Eva. *Ženské domácí služebnictvo v českých zemích (od 60. let 19. století do období první republiky)*. Diplomová práce. Pardubice: FF UP, 2012.
- LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má..., Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008.
- LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- LENDEROVÁ, Milena. *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum, 2002.
- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009.
- LENDEROVÁ, Milena. *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019.
- MACKOVÁ, Marie. *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun: Městské muzeum Lanškroun, 2007.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří. *Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování*. In: Studie k sociálním dějinám 1(8), edd. J. Machačová, J. Matějček. Kutná Hora, Opava, Praha: 1998.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha: Karolinum, 2010.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří. *Studie k sociálním dějinám: Studien zur Sozialgeschichte. Studie k sociálním dějinám 19. století*. Kutná Hora: CLEO, 1998.
- MACHAČOVÁ, Jana. *Pracovní doba a zaměstnávání žen a dětí v průmyslových oblastech českých zemí 1848–1914*. In: Slezský sborník. Acta Silesiaca. Čtvrtletník pro vědy o společnosti 87(4), 1989, s. 277–290.
- MARSOVÁ, Dominika. *Vznik a vývoj Ženského listu (1892–1914)*. Bakalářská práce. Brno: FSS MU Brno, 2013.

- MUSILOVÁ, Dana. *Politička: poslání nebo profese*. In: Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. –28. dubna 2006, edd. K. Čadková, M. Lenderová, J. Stráňková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 387–406.
- MUSILOVÁ, Dana. *Vztah Františky Plamínkové k rodině Masarykových*. In: Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000, ed. M. Neudorfllová-Lachmanová. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. s. 75–84.
- NEČASOVÁ, Denisa. *České ženy na cestě k volebnímu právu na stránkách ženského tisku*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C52, 2005.
- PAVLÍČKOVÁ, Jana. „Stará vychovatelka“ *Sofie Podlipská a spolek Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek*. Diplomová práce. Brno: FF MU Brno, 2004.
- POKORNÝ, Jiří. *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*. In: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, edd. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř. Brno: CDK Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 419–431.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. *Česká žena a české dělnictvo. Praha 1867–1881*. In: Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993, edd. J. Pešek, V. Ledvinka. Praha: Scriptorium, 1996. s. 253–290.
- STOKLÁSKOVÁ, Zdenka. *Domovské právo a obecní samospráva*. In: Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 138–145.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. Praha: Mladá fronta, 2008.
- TURKOVÁ, Miloslava. *České ženy na I. sjezdu žen československých*. In: Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993, edd. J. Pešek, V. Ledvinka. Praha: Scriptorium, 1996. s. 301–305.
- UHROVÁ, Eva *Po nevyšlapaných stezkách. Z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*. Praha: Mona, 1984.
- VELEK, Luboš. *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v Habsburské monarchii*. In: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, ed. M. Vojáček. Praha: Scriptorium, 2007.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Česká žena v politice a veřejné činnosti na přelomu 19. a 20. století*. In: *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*, edd. J. Pešek, V. Ledvinka. Praha: Scriptorium, 1996. s. 291–299.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích*. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006*, edd. K. Čadková, M. Lenderová, J. Stráníková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 357–362.